

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

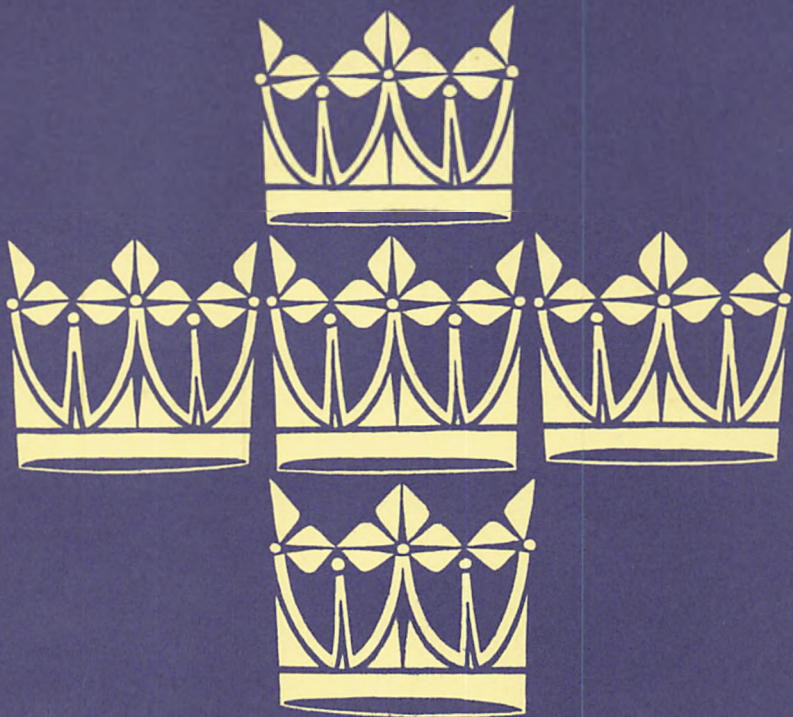
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

<i>Knud Prange:</i> At gavne og fornøje	249
<i>Cecil Humphery-Smith:</i> Hvorfor tre leoparder?	261
<i>Olof Eriksson:</i> Celesta fenomen i heraldisk bildspråk	265
<i>Sigvard Mahler Dam:</i> De bornholmske væbnerslægter Uf og Splid	275
Gustaf von Numers-priset instiftat	286
<i>Gunnar Clément:</i> Finlands äldsta heraldiska tryckalster 275 år	288
Heraldica varia	291
Heraldisk litteratur siden sidst	294

At gavne og fornøje

- lidt om en heraldisk lystvandring på Kunstindustrimuseet i 1980

Af Knud Prange

Til en heraldisk kongres hører udstillinger. Man kan udmærket *tale* om heraldik - ikke mindst når man viser lysbilleder til, men der er nu noget ganske særligt ved at *opleve* tidligere tiders anvendelse af levende heraldik, sådan som vi kan se det for eksempel i våbenbøger og segl, på indbo og kunstgenstande. Den komité der havde påtaget sig at arrangere den 14. internationale kongres for de genealogiske og heraldiske videnskaber i København august 1980 var derfor fast besluttet på, at også i denne henseende skulle «vores» kongres være noget helt specielt. Det manglede ikke på gode idéer til både emner og udstillingssteder, og man kan bagefter undre sig over at det faktisk lykkedes at realisere næsten alle disse planer. Under kongressen var der ikke mindre end en halv snes udstillinger med heraldisk indhold i hovedstadsområdet. Det er klart at et sådant opbud kræver indsats af mange mennesker og mange arbejdstimer, og bagefter, når de hektiske dage er overstået, kan man spørge sig selv: Var det hele nu uljelijgheden værd? Disse sider prøver at give svar på spørgsmålet, samtidig med at jeg gerne har villet fastholde nogle af de oplevelser der knyttede sig til arrangementet af én af udstillingerne.

Et af de steder kongreskomiteen gerne så en udstilling, var Kunstindustrimuseet. Vi vidste alle at museet havde smukke

ting, smykket med god heraldik. Hvor få eller mange genstande det drejede sig om, anede vist ingen, men en udstilling kunne det vel blive til. Desuden har museet jo til huse i en skøn gammel bygning, hvis Grønnegård nok er byens smukkeste uderum. I godt vejr ville det være den ideelle ramme om en reception for kongressens deltagere. Vi havde selvfølgelig ikke sikkerhed for det gode vejr - og for øvrigt heller ikke for midler til at arrangere reception for - men kongresarrangører må nødvendigvis være optimister. Uden større betænkeligheder kontaktede vi derfor museet i sommeren 1978, og museet tog straks positivt mod idéen. Der var ikke tvivl om at samlingerne rummede mange spændende heraldica. En del af dem var dog rent heraldisk kun delvis - eller slet ikke - identificerede, så man så gerne at vi mobiliserede heraldisk ekspertbistand. Man så også gerne et katalog, men som der står i notatet fra samtalen: »Hvis vi ønsker katalog kommer vi nok til selv at finansiere det og nok også i høj grad til selv at lave det«. En eventuel reception blev kun løseligt berørt, det kunne lade sig gøre, men også her måtte vi selv stå for den økonomiske side af sagen.

Derefter fik udstillingsplanerne lov til at hvile i omtrent et år, men kongresarrangørerne havde jo også adskilligt andet at se til. I efteråret 1979 blev idéen taget op igen og samtidig udvidet. Der havde

nemlig været tale om også at lave en udstilling på Nationalmuseet af seglstamper (signeter) fra middelalderen. Allan Tønnesen og jeg havde gennemgået samlingen og var derefter blevet betænkelige ved planen. Nok var stamperne absolut seværdige, både i heraldisk og i historisk sammenhæng, men der var kun ca. 40 af dem. Man ville derfor få en udstilling, hvis emne var meget specielt, og hvis omfang var ret begrænset. Det kunne medføre, at man enten ville tiltrække kun meget få af kongressens deltagere, eller at man ville skuffe de fremmødte. Hverken museet eller kongressen kunne være tjent med det. På den baggrund var det nærliggende at spørge Nationalmuseets 2. afdeling, om den ville udlåne stamperne så de kunne vises i forbindelse med Kunstindustrimuseets udstilling. Også her mødte vi en positiv indstilling, og vi fik endvidere lov til at låne en del andre ting – for eksempel de prægtige norske kongehorn – som på udmærket vis kunne supplere genstandene fra Kunstindustrimuseet.

Næste fase i arbejdet bestod i at gennemgå Kunstindustrimuseets samlinger for at få et overblik over hvilke genstande der overhovedet var prydet eller mærket med våbener. Arbejdet var betydelig mere omfattende end det lyder til, men det var morsomt. På forhånd havde vist ingen – heller ikke museets personale – regnet med at samlingerne rummede så mange heraldica, som de faktisk gjorde. Alt i alt blev det til mere end 110 katalognumre hvoraf adskillige omfattede flere genstande. Mange af dem åbenbarede sig allerede ved en første gennemgang, men våbenskjolde kan være anbragt mange steder: bag på skeer og galler, på undersiden af skåle og bægge eller indgraveret på den side af en sølvtekedel, der vender ind mod montrens bagvæg. Der blev vendt og drejet mange genstande og lukket adskillige monter op, og hver gennemgang af museet søjdede nye numre til listen. Og der-

med var museets samlinger endda ikke udtømt. Rent bortset fra et helt spansk loft, som ikke kunne flyttes, var der flere ting der var så store og tunge, at det var urimeligt at bakse rundt med dem, og der var sølvgenstande hvis våbengraveringer var så utydelige, at vi ikke ønskede dem udstillet.

Identifikation af våbenmærkerne

Hen på foråret 1980 var de endelige lister klar, og det gjaldt nu om at finde oplysninger frem om de genstande vi ville udstille. Allan Tønnesen påtog sig opgaven for Nationalmuseets vedkommende. Her gav fundprotokollerne gennemgående god besked, både om det rent museale (tingenes alder, art, oprindelse osv.) og det heraldiske. På Kunstindustrimuseet tog Vibeke Woldbye sig af det museale, og museets materiale herom var udmærket. Det var straks værre med de heraldiske oplysninger. Som heraldikere kan vi tit undre os over, så ofte museumsfolk undlader at benytte sig af de oplysninger våbenerne kan give om genstandens oprindelse og ejere, men ikke-heraldikere føler nok at heraldikkens verden er ret utilgængelig, og navnlig at det er meget svært at identificere våbenmærker. Hvad specielt Kunstindustrimuseets genstande angår, så må det retfærdigvis siges, at de stammer fra mere end 10 forskellige europæiske lande. Identifikationsarbejdet krævede derfor adgang til flere opslagsværker end nogen offentlig dansk samling vel rummer. For denne udstilling blev det derfor helt afgørende at vi kunne mobilisere Ole Rostock og hans store heraldiske bibliotek. I praksis var arbejdsgangen den, at jeg begyndte i den ene ende af museet med en stak sedler. For hver våbenprydet genstand, hvor museet manglede identifikation (og det var mange), og for hver genstand, hvor den heraldiske bestemmelse ikke virkede helt overbevisende (og dem var der også nogle af), lavede

1. Det er svært at se de enkelte figurer i de to små og stærkt komplicerede våbener, men netop de mange felter viser ret let at der er tale om et alliancevåben for kurfyrsterne af Brandenburg og markgreverne af Brandenburg-Culmbach und Onoldsbach. Flacon fra Schlesien 1720-40. (Foto: Allan Tønnesen).

jeg en tegning eller beskrivelse af våbenet. Dagens høst af sedler blev afleveret til Ole Rostock, der så gik i gang med sine mange udenlandske herolde - de danske våbener tog jeg mig selv af.

Det blev efterhånden til adskillige snese sedler og til mange arbejdsdage, fyldt med besværlige og fornøjelige problemer. Et af dem var, at det undertiden kan være svært at se hvad et våben forestiller. En glasflacon havde 2 indgravede våbener af en størrelse på ca. 3×2 cm (kat. nr. 41). Det ene var inddelt i 21 felter, det andet i 29, så det var bestemt ikke nemt at skelne de enkelte små figurer (fig. 1). Også graveringer i sølvbestik er gennemgående små, og kan være ret udviskede af århundreders pudsnings. Et kødspyd bar således et hjelmtegn, som tilsyneladende ikke gav nogen mening. Det viste sig at have tilhørt lord Nelson, og den besynderlige figur var et krigsskib på havets bølger - unægtelig også en ejendommelig »figur« oven på en hjelm (kat. nr. 84).

En pokal havde indgraveret et skjold med 9 felter (kat. nr. 36). Noget våben med netop dette udseende fandtes åbenbart ikke, men derimod førtes præcis de samme felter og figurer - blot spejlvendt - af greverne v. Herberstein. Gravøren har formodentlig lavet sit arbejde på grundlag af et signet og så blot glemt at vende »tegningen«.

I andre tilfælde kunne det være svært at få identifikationen til at gå helt op. Ifølge museets oplysninger var en stentøjskande (fig. 2) forsynet med slægten de Ripperdas våben: en rytter til hest (kat. nr. 19). Desværre passede hjelmtegnet ikke med de oplysninger der kunne findes om slægtens heraldik. Stod vi så overfor en variant, eller tilhørte våbenet en anden af de i hvert fald 50 andre slægter, der har ført ryttere i skjoldet? I mange tilfælde kunne man have foretaget supplerende undersøgelser og have indkaldt specialværker fra udlandet, men en udstilling skal nu engang være færdig til et bestemt tidspunkt, og så må man lade sig nøje med at notere

2. Kande fra Jan Emens værksted i Raeren 1594. (Foto: Allan Tønnesen).

3. Midterparti af majolika-tallerken, malet af Xanto Avelli i Urbino 1538. (Foto: Allan Tønnesen).

mulighederne og problemerne i kataloget. Det gælder således for våbenet på et fad af majolika: et træ over et »fembjerg« (kat. nr. 12). Denne specielle udformning kunne Ole Rostock ikke finde, derimod nok et træ over et »seksbjerg«. Det førtes til gengæld af ikke mindre end tre italienske familier: Cini, Cesi og Donat, så fadet har nok tilhørt en af disse slægter. Ikke sjældent var et våben så almindeligt, at en nøjere identifikation måtte synes håbløs. Det gælder således for den stående løve, der er indgraveret på en prægtig engelsk sølv-tekedel (kat. nr. 64). Over 200 engelske familier har ført dette våben!

Man kunne også komme ud for tilfælde, der lignede det rene drilleri. To daterede tallerkener fra 1538 viser et firedelt våben med bjælker og løver (kat. nr. 15). Museet havde tidligere søgt ekspertbistand i England og fået at vide, at skjoldet formentlig henviste til Fernando Martin de Mascarenhas og hans hustru Violante Henriques. En nærmere undersøgelse viste imidlertid, at der i 1538 levede tre ægtepar hvor manden var en Mascarenhas

og hustruen en Henriques. Den engelske ekspert havde imidlertid ikke vidst (eller fæstnet sig ved), at skjoldet i dette tilfælde var lagt på en »ottedelt« oval - hvilket er dominikanernes våben. Og netop Pedro de Mascarenhas gift med Felipa Henriques havde nære forbindelser til denne orden, så vi mener tallerkenerne formentlig har tilhørt dem (fig. 3).

En helt speciel udfordring var Kunstinstrimuseets skønne kappe af fløjsbrokade fra midten af 1500-tallet (kat. nr. 135). Både på for- og bagsiden er der med silke, guld- og sølvtråd broderet et stort våben med 11 felter. Eksperten har tidligere forgæves prøvet at bestemme det, og også denne gang måtte man melde pas. Et af felterne lignede slægten Zaperas våben, et andet kunne være hertugen af Cordovas, et tredje hertugen af Lunas og et var i hvert fald helt sikkert slægten Mendocas. Men kombinationen af disse våbener kunne ikke opklares. På kappens ærmer er broderet ordet Victoria. Var det et valgsprog eller en hentydning til greverne eller hertugerne af Victoria? Den - ganske vist beskedne - spanske litteratur der var til rådighed, gav ikke noget svar.

En anden sag er, at selv om man med sikkerhed har fået bestemt våbenerne, så har man ikke altid løst alle de problemer der knytter sig til den heraldiske udsmykning. Fra Nationalmuseet lånte vi en kiste udskåret med Podbusk- og Krognosvåbener (kat. nr. 154). Det må hentyde til Claus Podbusk og hans hustru Anne Krognos, men er det nu et møbel dette ægtepar har anskaffet sig (eventuelt til deres bryllup) - eller er det blevet lavet til deres datters bryllup (fig.4)? Ganske det samme problem gælder for et andet lån fra Nationalmuseet: våbentæppet med Falk Gøye's og Ide Ulfstands aner (kat. nr. 136). Stammer det fra deres bryllup i 1551 eller fra datteren Mettes bryllup i 1575?¹⁾

I reglen gik kabalerne dog op, således

4. Egetræskiste med portrætter og våbener for Claus Podbusk og Anne Krognos - måske lavet til deres datter Vibeke's bryllup i 1549. (Foto: Nationalmuseet).

at vi ret sikkert kunne sætte slægtsnavne på de forskellige våbenskjolde. Undertiden kunne vi også levere omtrentlige dateringer eller ligefrem fastslå det første ejerpar til en bestemt ting; der skal nævnes nogle eksempler herpå i afsnittet om udstillingens resultater.

Planlægning, opstilling og katalog

Mens identifikationsarbejdet skred frem, begyndte vi at arbejde med udstillingens form og opstilling. Vi kunne råde over ét stort og to små rum, som var ret forskellige med hensyn til lysforhold og vægplads. Nogle af tingene kunne stå på gulvet uden at være anbragt i montre, andre kunne hænge på væggen. De fleste ting skulle dog bag glas og lås, og vi havde tre montretyper at vælge mellem, men problemerne var mange. Graverede glas må meget gerne ses i modlys, sølvtøj helst ikke, visse ting tog sig udmærket eller endda bedst ud på afstand, mens andre var så små at de helst skulle anbringes tæt på og i øjenhøjde. De 40 signeter skulle i hvert

fald placeres i de skrå bogmontrer, men hvordan fik man dem drejet, så lyset faldt rigtigt på hvert enkelt af dem, og hvordan forhindrede man dem i at rutsche ned ad den skrå bund? En gobelinvævet pude var længe noget af et mareridt for os. Den var for stor til at være i montre, den skulle helst stå på et eller andet, men hvad? Et helt specielt problem var en serie af dejlige servietter og duge af damask. De indvævede våbener skal ses i skråt sidelys, ellers kan man ikke se det mindste. Til disse ting skulle der altså helst reserveres 2 sidevægge, men dem havde vi egentlig tænkt til noget helt andet. Både pladsen og antallet af montre var stærkt begrænset, og det vil sige at hver gang vi flyttede én ting, fik det konsekvenser for en hel masse andre opstillinger.

Efter hvilke principper skulle udstillingen i det hele taget arrangeres - kronologisk, geografisk eller ordnet efter genstandenes materiale? Vi forsøgte os med forskellige planer, omhyggeligt tegnet op på papir og målt ud på grundtegninger af de

5. De fleste af de gamle glas er sat i montrere, men en af de kurve der blev brugt til transporten, venter på at blive tømt. Vibeke Woldbye og hendes medarbejder overvejer hvordan de bedst kan anbringe en del af et prædikestolsplatur. (Foto: Knud Prange).

tre rum. Hver plan havde sine ulemper og sine fordele. Hvis man for eksempel samler porcelænet efter alder, vil så denne blå kande passe i farve til den grønne tallerken – og hvor mange glaspokaler kan der egentlig være i en af de store montrere? Uanset hvad vi gjorde, så stod vi med uløste spørgsmål. Vi anede således ikke vores levende råd med de 4 stolestadegavle, som man helst skulle kunne se fra begge sider. Til sidst bestemte vi os for en plan, kastede os ud i arbejdet, idet vi regnede med at museets rutinerede personale nok skulle få tingene til at gå op – og samtidig få en smuk udstilling ud af det. Det sidste var nemlig et væsentligt formål med hele arrangementet. Flere af kongressens andre udstillinger var sagligt eller tematisk opbygget. Denne udstilling skulle først og fremmest vise, at heraldikken foruden så meget andet, også – og ikke mindst – er en fryd for øjet. Det synspunkt blev også afgørende for titlen: En heraldisk Lyst-

vandring. Det er vel næsten overflødigt at nævne, at det var en kvinde der formulerede ordene.

Fire dage før udstillingen skulle åbne, startede selve opstillingen. Montrerne var stillet op i forvejen, og nu begyndte en hærskare af museumsfolk (sådan står det i hvert fald i erindringerne) at virke. Nogle kom trillende med tunge ting på små vogne, nogle bar silkepapirforede kurve med glas og porcelæn, og andre balancerede rundt på høje stiger og lavede prøveophængninger af billedtæpper og bakkebordsblade. Aktiviteten var ikke på noget tidspunkt febrilsk, det var som et rutineret samspil hvor man instinktivt havde på fornemmelsen hvad der skulle gøres – og hvordan det skulle gøres (fig. 5).

Alle de problemer, vi på planlægningsstadiet havde ladet ligge, blev nu løst et for et. Den ramme vi manglede til alterdugen blev erstattet af en plexiglasplade, museets snedker opfandt et snedigt »stativ« til de besværlige stolestadegavle (fig. 6), vi fandt i magasinet (og i sidste øjeblik) en våbensmykket kiste, som var det ideelle underlag for den store pude, og signetterne blev anbragt på en enkel og sikker måde på deres skrå underlag. Selv damaskdugene fandt deres endelige placering – dog først efter at vi havde prøvet tre forskellige ophængninger.

Mange af tingene var skrøbelige, derfor skulle de anbringes så solidt, at ikke et tilfældigt skub til montren ville vælte dem. Det gav nogle problemer med hensyn til de to norske kongehorn fra middelalderen. Vi havde ganske vist et par meget enkle stativer til dem, men museets gulv består af fliser som ikke er fri for at vippe en smule. Uanset hvordan vi anbragte stativerne, kunne vi imidlertid ikke finde en stilling som forkom os helt sikker. Indtil en af studentermedarbejderne fandt på at hænge dem op i næsten usynlige nylontråde – en pragtfuld placering.

6. De fire stolestadegavle fra begyndelsen af 1500-tallet tog sig prægtigt ud - og så kunne man tilmed se at der er våbener på begge sider. Der er aldrig givet nogen tilfredsstillende forklaring på skjoldet med den åbne port. (Foto: Knud Prange).

Der blev i det hele taget improviseret bravt undervejs, og det var morsomt at være med til et samarbejde hvor den ene idé avlede den næste. For eksempel foreslog museet at der blev lavet nogle tekster, som kunne forklare de besøgende hvad heraldik egentlig er og dermed placere udstillingen i en historisk sammenhæng. Nu har udstillingsgæster sjældent lyst til at læse længere forklaringer, så orienteringerne blev kortfattede, men for alligevel at opnå et passende blikfang blev de monteret på plancher, hvor tegninger, fotografier, vinetiketter og meget andet udgjorde en billedramme.

Sideløbende med planlægning, identifikation og opstilling foregik der imidlertid andre aktiviteter. Til enhver udstilling hører en plakat, og museet havde påtaget sig at dække udgifterne hertil. Som motiv

blev valgt pladen fra et St. Kongensgadebakkebord. Pladen så ganske vist grå og slidt ud, men da først fotograf Ole Woldbye havde vasket den, var den så frisk som da den blev malet i 1750.

Enhver udstillingsarrangør vil også gerne have et katalog. Ifølge sagens natur er en udstilling en flygtig begivenhed, og derfor er det rart bagefter at have et konkret vidnesbyrd der kan berette om, hvad der faktisk blev udstillet. Men et katalog er også praktisk. Flere år efter at en udstilling er lukket kommer der henvendelser fra folk der ønsker nærmere besked om ting de har set, og så kan et katalog spare megen tid og efterforskning. Et katalog giver også mulighed for at man kan fremlægge flere oplysninger om de enkelte genstande, end der er plads til at anføre på de tekster, der selvfølgelig skal ligge i montererne. Ved denne udstilling var der endvidere et par særlige forhold der talte stærkt for at vi burde lave et katalog. Kongressens gæster kom fra flere verdensdele og fra næsten alle Europas lande, så et katalog med gode illustrationer gav os en helt speciel mulighed for på en varig måde at præsentere en række fornemme heraldica af dansk og af udenlandsk oprindelse for en interesseret international kreds. Dertil kom, at udstillingens 41 danske middelaldersigneter med ganske få undtagelser aldrig har været publiceret før. En omtale af dem i et katalog - og en afbildning af en del af dem - ville derfor have en uomtvistelig videnskabelig værdi.

Af praktiske og økonomiske grunde sigtede vi fra starten mod et katalog på ca. 52 sider, hvoraf halvdelen skulle være billeder. En ansøgning om støtte fra Landsdommer V. Gieses Legat gav positivt resultat, og så kunne det praktiske arbejde gå i gang. Der blev lavet lay-out, der blev skrevet tekster og der blev fundet billeder frem. Der var ikke råd til at få taget nye optagelser, men der forelå fotografier af

en væsentlig del af tingene. Her viste der sig imidlertid det uventede problem, at en del af tingene var fotograferet fra, hvad en heraldiker måtte kalde den forkerte side. Billeder af bestik viste forsiden, mens våbenet var graveret på bagsiden, på glassene så man monogrammet og ikke våbenet på den modsatte side, og fotografier af større sølvting havde ofte et – iøvrigt effektivt – glanslys, netop hvor våbenet var. Alt i alt kunne vi dog gengive 30 af udstillingens 174 numre.

Disse forskellige gøremål skulle så passes ind i mange menneskers sommerferieplaner: tekstofførternes, fotografens, sætterens, trykkerens og bogbinderens. Kataloget var lovet færdigt til dagen før udstillingsåbningen, og sandelig, ved frokosttid blev det leveret på museet. Spændte kastede vi os over kataloget – og opdagede hurtigt at der var blevet byttet om på to af arkene, med det resultat at både sider og katalognumre kom i en ravgal rækkefølge. Febrilske opringtoner til bogtrykker og bogbinder, afhentning af hele oplaget, 9 mand i gang på bogbinderiet med at tage hæfteklammer ud, lægge sider om, hæfte igen og beskære påny. Sent samme dag blev det første par hundrede – og vel at mærke rigtige – eksemplarer leveret, næste formiddag fulgte resten, udstillingen kunne åbne.

Omdateringer og anden ny viden

Hvad kom der så ud af alle anstrengelserne, var det hele ulejligheden værd? Det er klart at arrangørerne med spænding venter på om der kommer avisomtale, om der kommer besøgende, og om gæsterne interesserer sig for udstillingen. Hele den side af arrangementet kan andre nok vurdere mere nøgternt, men det kan dog nævnes at vi har modtaget en del reaktioner, som vi husker med glæde. Men en udstilling som denne har også en helt anden funktion, som der kan være grund til

at gøre mere ud af. Vi havde arrangeret en heraldisk lystvandring, men vi ville også gerne vise at heraldikken kan være til nytte ved at fortælle noget om museumsgenstandene. Og her må det siges, at det store arbejde der blev nedlagt i den heraldiske identifikation ikke var forgæves. Katalogteksterne vidner om hvor tit arbejdet gav resultat. Det samlede resultat skal ikke opregnes her, men det vil være rimeligt at omtale nogle specielle problemer og iagttagelser.

Et norsk lægbæger af forgyldt sølv var prydet med et alliancevåben der henviste til vicesatholder Johan Wibe og hans hustru Margrethe Marie Garmann (kat. nr. 77). Slægten Wibes våben er normalt fire-delt med en vibe i første og fjerde felt og 5 skråbjælker i andet og tredje. Undertiden førtes tillige et hjerteskjold med en lilje. Bægerets våben viser imidlertid en – vist hidtil ukendt – variant, hvor skråbjælkerne er erstattet af liljen. Ifølge museets datering var bægeret fra omkring år 1700, og det kan nok give anledning til nogle overvejelser eftersom Margrethe Marie Garmann døde i 1690. Er dateringen forkert eller kan man vente at finde alliancevåbener, der er udført efter den ene af ægtefællernes død? Her er der ikke tvivl om at det sidste spørgsmål må besvares bekræftende. Graveringen viser nemlig et ordenskors der giver en datering til efter 1693, da Johan Wibe blev »hvid ridder« (fig. 7).

Heraldikeren kan i det hele taget ofte komme ud for kronologiske problemer. Flere af de besøgende undrede sig over, at en damaskserviet indvævet med det danske rigsvåben, var dateret til 1730-40 (kat. nr. 147). Våbenet viser nemlig tydeligt de slesvigske løver anbragt i midterskjoldet, hvorfra de ellers blev flyttet ved landsdelens inkorporering i 1720. Der er dog ikke tvivl om at servietten er fra tiden efter 1730, for den har de indvævede monogrammer C6 og SM, som henviser til

7. Det forgyldte lågbæger har et alliancevåben, selv om den ene af ægtefællerne døde mindst 3 år før graveringen blev udført. (Foto: Allan Tønnesen).

kong Christian 6. og hans dronning. I sin bog om det danske rigsvåben har Grandjean da også flere eksempler på segl fra dette kongepars tid med det »forkerte« våben.

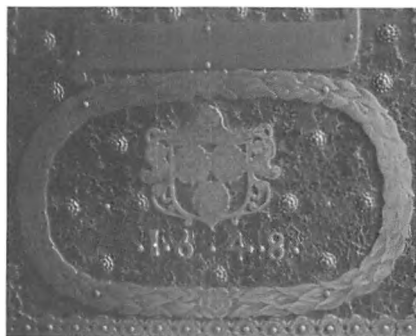
I reglen er det dog ikke dateringen der anfægter den heraldiske identifikation, men snarere omvendt. Et fad af ostindisk porcelæn (kat. nr. 7), der har tilhørt den københavnske storkøbmand Reinhard Iselin, dateres traditionelt til perioden 1776-81. Dekorationen viser alene et skjold med 3 roser. Iselin blev imidlertid friherre i 1776 og blev da forsynet med et stort våben: firedelt og med friherrekronet hjerteskjold, det hele friherrekronet (eller forsynet med to hjelme) og flankeret af to skjoldholdere. De 3 roser udgør blot en beskeden del af denne herlighed. Det vil derfor være naturligt at tolke dem som

Iselins oprindelige våben og altså datere fadet til tiden før hans ophøjelse til friherre.

I et andet tilfælde var der i hvert fald ikke tvivl om at en datering måtte ændres. Det drejer sig her om en plat-de-menage, som skulle være fra begyndelsen af 1700-tallet. Stykket er forsynet med det friherrelige Høeg'ske våben og spejlmonogrammet IJH (kat. nr. 24). Det må derfor have tilhørt Iver Juul Høeg, som blev friherre i 1681 og døde 1683. Mere præcis datering kan man næppe forlange.

Særlig vanskelig var dateringen af et guldmundtøj – kunsthistorikerne og heraldikerne kunne slet ikke blive enige, men sagen fik en ejendommeligt, og i egentligste forstand salomonisk løsning (kat. nr. 89). Ifølge museets optegnelser var kniv og gaffel forsynet med mestermærker for sølvsmeden J.J. Pedstrup i Aalborg og skeen med mærke for Nic. Brandt i Horsens, hvad der gav en datering til ca. år 1800. Nu er alle tre dele graveret med to våbener der umiskendeligt viser mærkerne for slægterne Pax (Pachisch v. Festenberg) og Bille. Der kendes to ægteskaber mellem personer fra disse slægter, det seneste af dem mellem Holger Pax, død 1698, og Lisbet Bille, død 1723. Muligvis kunne guldmundtøjet have tilhørt en af deres døtre, men den sidste af dem døde 1763, så en datering til ca. 1800 syntes helt umulig. En nærmere undersøgelse af mestermærket på kniven og gaffen (Pedstrups) viste, at det var så utydeligt, at det ikke havde nogen beviskraft, men til gengæld var skeen af en type der umuligt kunne være stort ældre end 1800. Konklusionen måtte derfor blive, at kniv og gaffel var lavet til Holger Pax og hans kone og graveret med deres våbener, men at der omkring 100 år senere var lavet en ske – enten for at erstatte en bortkommet, eller for at supplere bestikket – og at den var blevet udstyret med de samme våbener. I heraldisk henseende altså et falsum!

Tilfældet nærmer sig det ikke helt ualmindelige fænomen, man kan kalde heraldisk genbrug eller fornyelse. Også dette kunne udstillingen vise et endda ret prominent eksempel på. Allerede under den første gennemgang af museets samlinger havde vi fæstnet os ved et stort smykkeskrin af eg, betrukket med læder og beslået langs kanten med messingornamenter (kat. nr. 59). Midt på låget er slægten Munks våben med 3 roser, og skrinet gik da også under navnet »Kirsten Munks skrin«, desværre uden at man havde nogen sikkerhed for at det faktisk har tilhørt Christian 4.'s hustru. Efter at katalogets tekst var skrevet - men heldigvis før den blev sendt til bogtrykkeren - opdagede vi endnu et våben på skrinets låg. Uden om det store våben med roserne var en messingguirlande med blade, og heri var indgraveret slægten Steensens våben, hvad tilsyneladende ingen hidtil havde lagt mærke til. Det gav anledning til en nærmere undersøgelse af låget. Det viste sig nu at bladguirlanden ikke var anbragt i niveau med de andre beslag, men var hævet et par millimeter over dem. Der havde ganske simpelt ikke været plads til

8. Midt på guirlanden ses Steensen-slægtens 3 pile, som gav anledning til den nærmere analyse der med sikkerhed fastslog, at skrinet virkelig har tilhørt Kirsten Munk. (Foto: Allan Tønnesen).

og kantlisterne. Det var derfor nærliggende at forestille sig at guirlanden var en senere tilføjelse. Det forklarede også en tilsyneladende meningsløs udbugning der var langs den øverste skjoldrand af Munk-våbenet. Skjoldet har oprindeligt haft en stor krone, men da guirlanden blev anbragt, har man af pladsmæssige grunde skåret toppen og de yderste sider af kronen af, men man kan endnu tydeligt se den midterste palmette. Herefter kan der ikke være nogen tvivl om at skrinet har tilhørt Kirsten Munk - ikke nogen anden i slægten kunne have anbragt en sådan krone over sit våben. Og hermed kan man også give en rimelig forklaring på hvordan slægten Steensens våben kan optræde på skrinet. Kirsten Munk havde nemlig en kusine, der var svigermor til oberst Hans Steensen (fig. 8).

Adskillige andre genstande gav ikke anledning til så indviklede problemer, nogle opslag i heraldiske opslagsværker og adelsårbøger kunne give en sikker identifikation og en ret præcis datering. Om en pokal fra Nøstetangen oplyste museet: våben Akeleye, dobbeltmonogram MO-SA (kat. nr. 52). Vi kunne derfor let henføre den til den norske kommandørkaptajn Samuel Akeleye og hans hustru Maren Omsted. De blev gift i 1763, og manden døde i 1771. Det bakkebordsblad, der er gengivet på udstillingens plakat, bar to svenske våbener, som kunne fortælle at det havde tilhørt ægteparret Otte Fleming af Liebelitz og Catharina Charlotta Gyllengrip (kat. nr. 30).

Så var der straks større vanskeligheder med to - ikke særlig tydelige - våbener indgraveret i en sukkerbøsse af sølv, lavet i Haag (kat. nr. 68). En eftersøgning blandt nederlandske våbener ville ikke have givet noget resultat, men heldigvis mindede det heraldisk venstre våben om et faldgitter. En gennemgang af stamtavlen over slægten Levetzow gav svaret: Margarethe v. Levetzow gift med genera-

9. Stjertpotten med de to borgerlige våbener har formentlig tilhørt Jacob Gesius og hans hustru Karen Riisbrich. (Foto: Allan Tønnesen).

len og ejeren af Frederiksgave Franz Joachim v. Dewitz, hvis våben passede præcis til det andet skjold på sukkerbøssen.

Når det drejer sig om adelige våbener er man ret godt stillet med hensyn til trykte hjælpemidler, men gælder det borgerlige våbener, er man næsten ladt helt i stikken. Det var derfor ikke mærkeligt at museet havde givet op over for to stykker sølv med borgerlige alliancevåbener, begge lavet af mester Bartholomeus Jacobsen Stur i Aarhus. Til alt held er begge stykker daterede og yderligere forsynet med initialer. Efter nogle opslag i diverse lokalhistoriske værker var det derfor ikke svært at komme med nogle forslag, der har en vis rimelighed for sig. Stjertpotten fra 1666 med initialerne IG og KBD (fig. 9) har nok tilhørt apoteker og rådmand i Aarhus Jacob Gesius og hans hustru Karen Brodersdatter Riisbrich, gift 1662 (kat. nr. 73). Lågkruset med initialerne JLS og KBH og årstallet 1680 (fig. 10) kan rimeligt henføres til assessor og rådmand i Aarhus Jens Lassen og hans hustru Karen Bendixdatter Harding, de blev gift ca. 1657 (kat. nr. 75). I begge tilfælde mang-

ler det endelige bevis, men det vil for eksempel kunne leveres af et seglastryk. Et sådant blev ihvertfald afgørende i en identifikation af den ene af museets våbenduge.

Den drilagtige våbendug

Dugen (kat. nr. 137) er, sammen med mange andre, omtalt og behandlet i Georg Gardes disputats om de silkebroderede danske lærredsduge. Garde skriver at den har to borgerlige våbenskjolde, årstallet 1657 og initialerne LIS og AMJD, som han foreslår eventuelt kunne betyde Lars Jensen og Anne Marie Jensdatter. Nu var dobbelte fornavne ikke almindelige for kvinder på den tid, så det var rimeligt at forestille sig at M'et var kvindens slægtsnavn. Da hendes våben viste overkroppen af et lidt ubestemt dyr gav det en association i retning af den fynske adelsslægt Mule. Hvis tanken var rigtig skulle den pågældende have heddet A.... Mule J....sdatter. Nu var det ikke svært at finde en der kunne passe, nemlig Anne Mule Jørgensdatter, der 1639 blev gift med Laurids Jacobsen Hindsholm. Også

10. Dette lågkrus er udført af samme sølvsmed som stjertpotten på det forrige billede, men de indgraverede våbener på de to sølvgenstande adskiller sig meget i stil fra hinanden. (Foto: Allan Tønnesen).

hans initialer passede jo udmærket ind i billedet, og det andet våben: et vinget, brændende hjerte og en bog med hebræiske skrifttegn var i smuk overensstemmelse med hans erhverv, han var nemlig bisp. På dette tidspunkt gjorde museets tekstilekspert Charlotte Paludan mig opmærksom på en iagttagelse hun havde gjort, men som Garde havde overset. Foruden de tidligere omtalte initialer var der også broderet ALD på dugen. Via den lokalhistoriske litteratur blev det opklaret at bispeparret havde et eneste barn, hun hed Abigael Lauridsdatter. Alt syntes nu at passe perfekt, der manglede bare et bevis for at bispnen havde benyttet et våben med hjerte og bog. Men nu hastede det. Teksten til kataloget var forlængst færdig og i løbet af to dage skulle det gå til opsætning. Alle mulige håndbøger og opslagsværker blev konsulteret, men uden resultat. Måske kunne en gravsten give svaret. Og ifølge Trap var der faktisk i Odense en gravsten over bispnen. Chr. Axel Jensens bog om danske gravsten nævnedes den ikke, og noget billede var ikke til at opdrive. Næste udvej var at ringe til Odense Bys Museer. En venlig dame lovede at gennemse museets billedsamling og ringe tilbage. To timer senere kom opringningen fra Odense. Desværre, intet billede, men sandelig om ikke man havde ulejlighet lokalhistorisk samling i Odense, den havde heller ikke noget billede, men havde til gengæld sendt en mand hen i kirken for at se på gravstenen. Alt besværet var til ingen nytte: gravstenen var kun forsynet med tekst – intet våben. Nu var der kun to udveje tilbage: at ulejlige landsarkivet i Odense og rigsarkivet for at bede dem lede efter et dokument med Odensebispens segl under. Dagen efter ringede Nils Bartholdy. Bispens segl fandtes under Enevoldsarveregeringsakten fra 1661, og det viste et brændende, vinget hjerte under en bog. Sagen var opklaret, kataloget kunne gå til bogtrykkeren.

Disse – og andre – identifikationer og tidsbestemmelser er på langt sigt den vigtigste side af udstillingen²⁾. Ikke blot er en række museumsgenstande blevet forsynet med nye og mere præcise oplysninger, men museumsfolk og historikere har også fået en klar demonstration af heraldikkens værdi som hjælpemiddel. Ikke mindst i denne forbindelse var det dejligt at der kunne trykkes et illustreret katalog. Men helt bortset herfra, var det en glæde at kunne fremvise en række smukke, interessante, og i mange tilfælde også sjældne ting med heraldisk udsmykning. Under den reception – der takket være en bevilling fra Alfred Goods personalhistoriske Fond – blev afholdt for kongressens deltagere, var der bestemt heller ikke mangel på interesse, og spørgelysten var stor. Arrangørerne, fra Kunstindustrimuseet: Vibeke Woldbye, Charlotte Paludan og Kirsten Dannesboe, fra Nationalmuseet: Fritze Lindahl og fra Heraldisk Selskab: Allan Tønnesen, Ole Rostock, Kirsten Prange og undertegnede, kunne den dag føle at vores arbejde var umagen værd.

Noter:

¹⁾ Det er i øvrigt langt fra sikkert at kisten eller tæppet er lavet i forbindelse med et bryllup – se for eksempel Knud Prange: *Våbenetavlen*, 1982, s. 24 ff.

²⁾ Endnu et eksempel fortjener at fremdrages, selvom identifikationen først skete efter at udstillingen var lukket. Det drejer sig om en damaskudug med to bomærkeskjolde og initialerne MPS og AND (kat. nr. 143), som ifølge museets oplysninger skulle stamme fra en hollandsk pige ved navn Dürvinger. Dette holst ikke stik, og Allan Tønnesen har påvist at initialer og bomærker passer på Randers-borgmesteren Mads Poulsen og hans hustru Anne Nielsdatter, fra hvem adelsslægten Rosenørn nedstammer. Tønnesen har gjort rede for denne undersøgelse i artiklen: *Fra bomærke til adelsvåben – to Randersslægters sociale opstigen* (Heraldisk Tidsskrift bd. 5, 1981, s. 132-37).

Hvorfor tre leoparder?

Af Cecil Humphery-Smith*

Som jeg andetsteds har påvist¹⁾ dominerede Flanderns løve²⁾ som mærke for kongehuse. Det kan derfor ikke overraske, at også de engelske konger fører en enkelt stående løve. Hvad man end vil vælge at benævne Englands løver³⁾, tilhører det segl, der har omskriften »Willelmus frater Henrici Regis«, og som findes på et dokument, der kan dateres til før vinteren 1163⁴⁾ uden nogen tvivl William FitzEmpress (død 1164), broder til Henrik II, der antagelig døde den 30. januar 1163/4⁵⁾.

Selv om der ikke er noget direkte bevis for, at Henrik I førte våben, må han altså have ført en enkelt stående løve, muligvis med krone. Ser vi på våbenet for hans svigersøn Fergus Lord of Galloway, gift med kongens illegitime datter Elizabeth⁶⁾ og redegørelsen for den berømte le Mans emalje⁷⁾, kan vi ikke være i tvivl om, at han var våbenførende, når han har kunnet tildele våbener som han gjorde. Det er i den forbindelse også at interesse, at Anjou-våbenet (der var afledt af våbenerne for familierne Salisbury og Bohun) ligesom Galloway-våbenet har blåt og ikke rødt felt. Desværre har Henrik I's andre børn, legitime såvel som illegitime, ikke efterladt sig mange heraldiske manifestationer. Eleanor, som ægtede kong Alfonso XIII af Kastilien og Leon, har på sin sarkofag i Huelgas cistercienserindeklostret i Burgos et skjold af 1200-tals form, der viser tre kronede leoparder (»lions passant guardant«) i guld på rødt.

Kronede leoparder ses også i engelske kongelige våbener i Burgos-våbenbogen fra det 15. århundrede⁸⁾, dog kun to og ikke tre. Dette svarer til de to gående løver

på det segl, der brugtes af Henrik II's søn Johan, Lord of Ireland og greve af Mortain⁹⁾. Francis Sandford gengiver i *Genealogical History of the Kings and Queens of England* (1677) p. 81 og 57 segl for Johan som Lord of Ireland og for hans naturlige søn Richard de Varenne (eller de Chillingham) Viel illustrerer i *Archivum Heraldicum* (1956) p. 52 forbindelsen gennem Johans søster Mathilda, som var gift med hertug Henrik Løve af Sachsen, og hvis søn Henrik førte to gående, væbnede løver¹⁰⁾. Endnu i dag er huset Braunschweigs våben to gående, vagtsomme (»guardant«, dvs. med ansigtet vendt mod beskueren) guldløver i rødt.

Vi kan én gang for alle afvise den teori, at kong Richard I's første segl viste kæmpende løver (»lions combattant«). Hans onkel William FitzEmpress' segl, der gentager skjoldmærket på hestens skaberrak, udelukker denne formodning fra heraldiske håndbøger en gang for alle. Begge førte en oprejst løve, der ikke synes at have haft krone.

Segl for prins Johan som »Lord of Ireland«. Efter Sandford.

* Oversat fra engelsk af Allan Tønnesen

Richard I's tidligste segl. Efter Sandford.

Vi vil nu se lidt nærmere på ridderritualer, proceduren ved erhvervelsen af et våben i forbindelse med ridderslagning, for at se, om vi her har et redskab til forståelse af de i det foregående anførte forhold. Logisk anvendt kan de hjælpe os til at finde ud af, hvordan kong Henrik II's våben kan have set ud.

Som min afdøde ven Paul Adam-Even anfører i sin afhandling om Reggio Emilia-emalet¹¹⁾, må man være opmærksom på det velkendte forhold i middelalderen, at en nyslået ridder modtager sin sponsors våben, dog ofte med visse ændringer¹²⁾.

I 1179 modtog Hugh IV, greve af St. Pol i Artois (død 1215) våben af kong Henrik II¹³⁾, («quo a rege angliae arma militaria assumpsit»), da han blev slået til ridder af denne. Udtrykket kan dog også forstås som (krigs)våben. Douet d'Arcq¹⁴⁾ og Demay¹⁵⁾ gengiver to af Hughs segl 1190 og 1201; de viser Englands to leoparder. Demay¹⁶⁾ gengiver for Hughs datter 1234 Englands to leoparder delt af slægtens Candavanes tre hvedeneg. Da hans ridderlige sponsor var kong Henrik II selv, må dette nødvendigvis betyde, at Henrik allerede havde ændret sin våbenføring fra een løve til to gående, vagtsom-

me løver. Paul Adam-Even¹⁷⁾ oplyser, at senechal'en af Anjou førte to leoparder inden for en bort af muslingskaller, og marskallens fyrstebanner viste også to leoparder som våbenmærke¹⁸⁾.

Selv om der først er bevaret segl fra ca. 1189, er det ikke usandsynligt, at Johan, der blev slået til ridder af sin far i 1185¹⁹⁾ og tildelt titlen »Lord of Ireland«, herefter førte de to gående løver (men åbenbart ikke vagtsomme, jfr. hans segl hos Sandford). Vi kan i den forbindelse henvise til den opfattelse, der var fremherskende i nordisk og vikingetids familiekultur, at sønnesønnen var en reinkarnation af bestefaderens ånd. Det bliver derved forståeligt, hvorfor Henrik II og Richard I valgte en enkelt løve, idet de to løver, vagtsomme og symboliserende overflod, blev optaget for at styrke afstammingsprincippet. På baggrund heraf er det ikke muligt at hævde, at våbenføring oprindelig havde noget at gøre med afstamning fra Karl den Store, som det for nylig er blevet fremført²⁰⁾. Derimod kan man dårligt undgå at nå frem til den formodning, at når så mange personer har tilnavnet »løve«, må dette være afledt af deres våbenføring. På den anden side var Henrik II blevet slået til ridder i 1149 af sin onkel på mødrene side, kong David af Skotland²¹⁾. Davids segl viser en enkelt løve, som han formentlig havde antaget samtidig med sin slægtning, greven af Holland. Florent III, greve af Holland ægtede Vilhelm Løves søster Ada, og deres søn Dirk VIII har en løve som seglmærke i 1198²²⁾.

Henrik »den unge konge« havde som formynder den berømte William the Marshal. Han og hans brødre Richard, Godfred og Johan drog til Europa, hvor de sammen med grev Philip af Flandern fortsatte med at deltage i og vinde berømmelse ved turneringer, efter at deres far, Henrik II havde forbudt turneringer i England. Den unge kong Vilhelm Løve af Skotland blev Richards nære ven og vå-

benfælle på korstogene, efter at der var betalt 10.000 mark for at løse ham fra hans forpligtelser over for Henrik II i 1189²³⁾. I det tredje korstog deltog andre slægtninge, nære venner af Richard Løvehjerte, som også bar løver i deres skjolde. Blandt de mange korstogsnedelag markerer dette korstog en midlertidig fremgang, der gjorde at Richard og hans fætter i 1192 kunne slutte en ærefuld fred med Saladin, hvorved der sikredes de kristne pilgrimme fri adgang til Jerusalem. Kan man tænke sig, at disse »løver« førte samme våbenfigur, fordi de havde sluttet en pagt (et broderskab)²⁴⁾? Tør vi formode, at Richards våben var i blå en oprejst guld løve, og at han i harmoni med tidsalderens tænke måde satte denne begivenhed et minde ved at anbringe tre løver i det blodrøde felt og farven fra sit »løvehjerte« (rødt), idet han ændrede dem til vagtsomme leoparder? Bortset fra at rødt og guld kan have været de oprindelige farver, da Henrik II, der selv var blevet slået til ridder af kong David af Skotland i 1148, tildelte kong Malcolm af Skotland ridderværdigheden i Tours i 1159²⁵⁾.

Men igen må vi huske på, at mens Johan efter at være blevet slået til ridder af sin egen far, Henrik II - af forståelige grunde - var tilbøjelig til at antage samme våben, blev Richard i 1173 slået til ridder af Frankrigs konge²⁶⁾, hvis våbenfarver antagelig var guld på blå, men Richard antog ikke liljen (»fleur de lis«) som våbenfigur. Tendensen til arvelige våbenmærker var da allerede opstået, og liljen ville adskille sig for meget fra løven, der var kendt som symbol for hans slægt. På baggrund af hvad der tidligere er anført, er det klart, at han genoptog sin bedstefar Godfred Plantagenets løve. Grev Godfred af Anjou's unge søn Henrik og kong David af Skotland havde til støtte for Henriks krav på hertugdømmet Normandiet sluttet en vigtig traktat i 1148 lige før denne begivenhed. Som den anden af navnet,

Richard I's segl fra 1195. Efter Sandford.

og med udgangspunkt i bedstefaderens våbenmærke valgte han to gående løver. Under korstogene og Richards fangenskab 1191-94 herskede de to løver over England i Johans person, skønt stærkt begrænset ved den indflydelse der udgik fra Richards magtfulde embedsmænd. Også han førte muligvis to løver på denne tid. Da Richard vendte tilbage, lod han sig krone for anden gang i Winchester i 1194²⁷⁾ for formelt at gøre en ende på Johans usurpation og frigøre sig selv for den lensed, han som gidsel havde måttet aflægge til kejseren. Samtidig traf han beslutning om at anskaffe et nyt segl, der viste hans direkte afstamning i tredje led, idet han som differentiering i forhold til de andre af denne linie valgte tre vagtsomme, gående løver.

Man kan heroverfor indvende, at hvis Richard havde ændret sit våben ved en direkte påvirkning af korstogssymbolik eller venskaber sluttet under korstogene, ville en af det tredje korstogs kronikører givet have omtalt dette. Hans svoger, hertug Henrik Løve af Sachsen var Staufernes arvefjende, hvilket kan være baggrunden for hans urimelige fastholden af de to løver. Men Richards politiske ho-

vedinteresse lå altid i Frankrig (der endnu ikke uundgåeligt symboliseredes af liljen). Henrik II kunne fremføre sine arvekrav efter sin morfar heraldisk, og Richard kunne hævde sin status efter løsladelsen fra fangenskabet.

Selv om de tre løver ikke optræder før end på det store segl (1195^{2b}), er det sandsynligt, at Richard – med en vis kynisme – søgte tilbage til den troskabsed, han havde aflagt til den tyske kejser af huset Staufen. Det formodes, at de i en overgangsperiode førte tre sorte, gående løver. Henrik (V) Løve af Sachsen var gift med Mathilda (eller Maud), Richard I's søster. Denne Henrik var barnebarn af kejser Lothar. Kun nogle få år tidligere, ca. 1190 havde Knud VI af Danmark – ganske som han havde gjort det som dreng 20 år tidligere – vægret sig ved at forny sin lensed til den tyske kejser og introducerede samtidig for første gang de tre danske løver som våbenmærke, måske af samme grund som Richard: som en udfordring.

Noter

- 1) Anglo Norman Armory. 1976.
- 2) Men måske var Ramon Berenguers våben (1157) ældre (F. de Sagerra: Sigillografia Catalana (1915).
- 3) Robert Viel i Archivum Heraldicum LXII. 1958, p. 18f; H. Stanford London i The Coat of Arms II, p. 291 og Royal Beasts. 1954.
- 4) Facsimilies of Early Charters from Northamptonshire Collections, ed. F.M. Stenton (Northants Record Society Vol. IV. 1930, p. 24-16).
- 5) Se også Sir Christopher Hatton's Book of Scals, ed. I.C. Loyd & D.M. Stenton. Oxford 1950, p. 299-300.
- 6) The Coat of Arms, No. 106, p. 35-41.
- 7) Archive Héraldique Suisse og G.H. White's redegørelse i Appendix G. Complete Peerage XI, p. 133 f.
- 8) El Libro de la Cofradia de Santiago de Burgos, F.M. Pidal de Navascues. 1977.

9) C. H. Hunter Blair i Archaeologia Aeliana, 3rd ser. Vol XVII. 1920, p. 265, 282-86 og den meget væsentlige artikel af R. Viel i Archivum Heraldicum. 1965, s. 19-23.

10) H.G. Ströhl: Deutsche Wappenrolle. 1897, s. 72.

11) Archivum Heraldicum. 1954.

12) Dictionnaire Héraldique, P.C.A. Loizeau de Grandmaison. 1851, p. 399-403. I 1004 sendte kejser Henrik IV et banner «cum hasta signifera ducatum dedit» til sin svoger, Henrik af Luxemburg (F.L. Ganshof: Feudalism, tr. P. Grierson). Se også det banner Harold holder under sin ridderslagning på Bayeux-tapeetet.

13) A. de Carlevacque: Historie de l'abbaye de Cercamps. 1878.

14) Collection de Sceaux 361.

15) Sceaux Artois 70.

16) Op. cit. 73.

17) Revue Française d'Héraldique et Sigillographie. 1952.

18) R. Viel: Les Armoires probables d'Henri II d'Angleterre. Archivum Heraldicum LXX. 1956, p. 19-23.

19) Roger de Hovenden: Chronicles (Rolls Series Vol. II, p. 303).

20) Beryl Platts: Origins of Heraldry. 1980.

21) Hovenden, Vol. I, p. 211; W.L. Warren: Henry II, p. 36; R.H.C. Davis: King Stephen, p. 107.

22) Corpus Sigillorum Nederlandicorum. 1937-40; C.J. Holyoake: Heraldic Notes on the Issue of Postage Stamps. Family History. Aug. 1976.

23) A.L. Poole: From Domesday Book to Magna Charta (Oxford History of England. 1951, p. 279) citerer den skotske krønikeskriver Fords beskrivelse af deres venskab.

24) Se Chaucer's: Knights Tale (Arcite and Paloman), «Two pale young knights there lying side by side/Wearing the self same arms in blazoned pride»; M. Keen: Brotherhood in Arms (History XI.VII. 1962, p. 1-17).

25) Hovenden, Vol. I, p. 217.

26) Hovenden, Vol. II, p. 55.

27) Jean de Pange: Le Roi très chrétien, p. 334.

28) L. Landon: Itinerary of Richard I. Pipe Roll Society, new series XIII. 1935.

Celesta fenomen i heraldiskt bildspråk

Av Olof Eriksson.*

Det finns tre sätt att återge heraldiska kännetecken: genom delning av fältet, genom häroldsbilder, genom alhnänna bilder eller genom olika kombinationer av dessa. Motivet till allmänna bilder kan man taga bland allt det jorden bär på sin yta blott det uppfyller kravet på heraldisk klarhet. Utöver de jordbundna motiven har även himmelen med dess mångahanda fenomen givit sin andel till den heraldiska bildvärlden.

Isynnerhet här i Norden erbjuder stjärnhimmelen under vårvinterns klara nätter rikligt med intressanta fenomen. De himmelska fenomenen inskränker sig ej enbart till nattliga syner, även vid andra tider av dygnet bjuder väderleksskiftet på intressanta och spännande skådespel. Det är ej förvånansvärt, att de syner och händelser himlavalvet bjuder på, sedan urminnes tider har väckt människornas uppmärksamhet. De har varit fruktade, vördade och dyrkade, och de har som populära emblem tagits i bruk inom såväl symboliken som heraldiken.

Fixstjärnorna är ute i världsalter på ofattbart långa avstånd, upp till miljoner ljusår avlägsna. Stjärnor finns i myriader, i storlek allt från jättestjärnor till dvärgar. De är till sin sammansättning mer eller mindre täta gasbollar. Stjärnornas välkända blinkande nära horisonten förorsakas av ljusets gång genom atmosfären och av detta fenomen har de heraldiska stjärnorna fått sin uddligena form. På fotografier har bilden av en stjärna vanligtvis endast fyra strålar (bild 1).

Stjärnorna har ansetts vara hoppets och lyckans symboler - kanske på grund

av den kända Betlehemsstjärnan - och de blev även under korstågstiden synnerligen populära heraldiska emblem. Den första nationalsymbolen med stjärnmotiv anses ha uppstått, då Förenta Staternas kongress 1777 valde stjärnbaneret till den nyfödda statens kännetecken. Som följd härav har stjärnorna sedermera blivit symboler även för frihet och republikanism. Exemplet har senare följts av de flesta staterna i Mellan- och Sydamerika, Liberia, Sovjetunionen och många andra stater, som valt ett stjärnmotiv till nationellt kännetecken. Med stjärnor uttrycks även värde, grad, kvalitet, m.m. Man talar om så och så många stjärnors generaler, hotell, restauranger, drycker, o.s.v. Det finns även idrotts-, film-, schlager- m.fl. stjärnor samt stjärnreportrar och -fotografier.

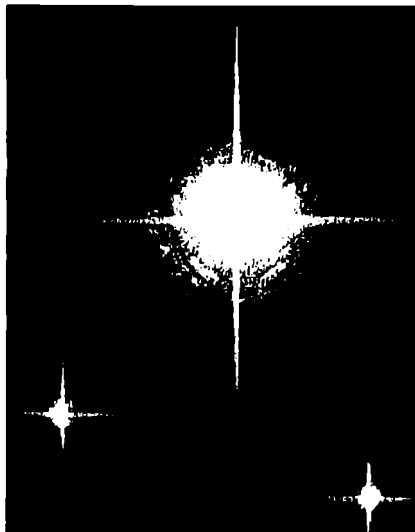
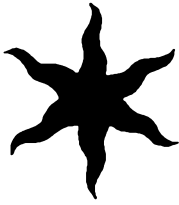

Bild 1. Stjärnor (efter fotografi).

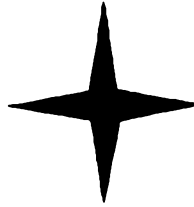
* Översatt från finska av Bo Tennberg.

flammande

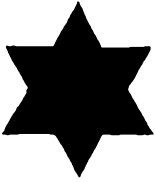
treuddig

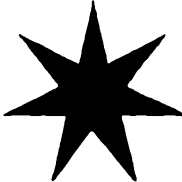
fyruddig

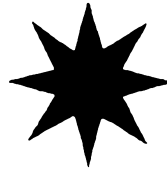
femuddig

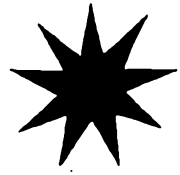
sexuddig

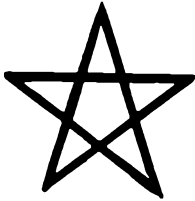
sjuuddig

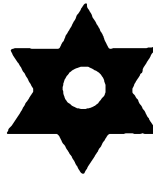
åttauddig

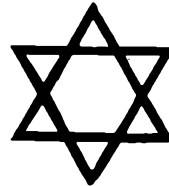
niuddig

femuddakors eller pentagram

sporrklinga

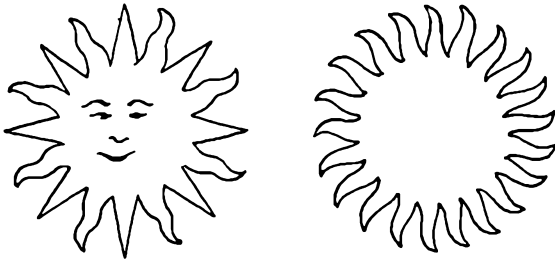
Davidsstjärna

Bildserie 2. Stjärnor

I den heraldiska bildvärlden är fem- och sexuddiga stjärnor vanligast. Då t.ex. i brittisk blasonering endast sägs stjärna, är den alltid femuddig. I brittisk heraldik är den även tecknet för tredje sonen. USA:s och Sovjetunionens och deras delstaters samt många andra staters stjärnor är femuddiga liksom även antikens pentagram, som för övrigt är emblemet i Marockos flagga. Dock finns i stjärnbilderna även tre-, fyr-, sju- och fleruddiga stjärnor. Den med streck ritade sexuddiga Davidsstjärnan, Israels flaggblem, hör även till stjärnorna liksom den genombrade sporrklingan, fastän den sistnäm-

das ursprung vid stövelklacken är synnerligen »jordnära» (bildserie 2).

Den för mänskligheten viktigaste fixstjärnan är vår egen sol, som bland stjärnorna hör till de mindre, unga gula stjärnorna. I heraldiken avbildas solen på flera olika sätt och vanligen gyllene eller gul (bildserie 3). Om solen avbildas i annan färg, kallar t.ex. fransmännen den »solens skugga». Den medeltida krigarens vapen, hjälmkrossaren eller morgonrodnaden, har även den fått sitt namn av solen (bild 4). /Aamurusko = morgonrodnad. På svenska har vapnet ej detta namn./

Bildserie 3. Solen - bildad -
flammande - uppgående och
nedgående - Japans national-
stats- och handelsflagga -
Japans krigsflagga -
Japans krigsvimpel.

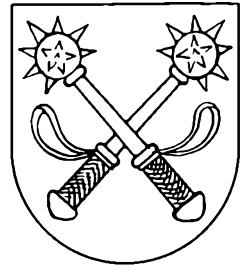
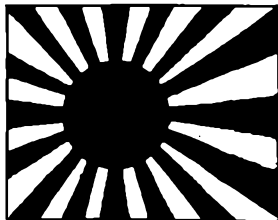
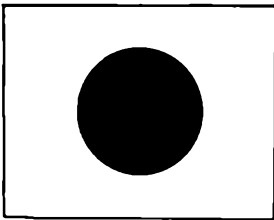
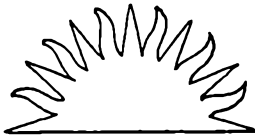
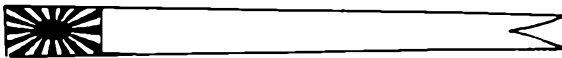

Bild 4. Hjälmkrossarna,
«samuruskot» (mor-
gonrodnaderna), i den
svenska ätten von Ste-
dingks vapen.

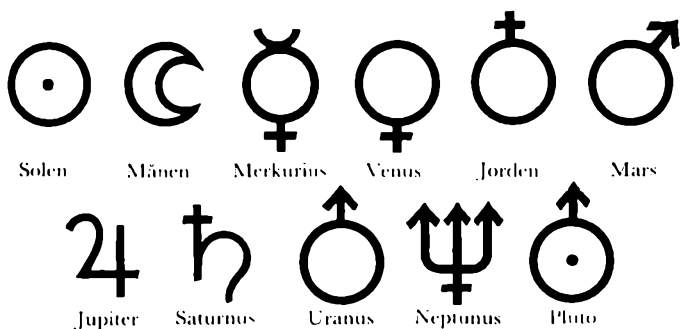

Vårt solsystems vandringsstjärnor, planeterna, har på ett par undantag när ej något annat sätt för avbildning än deras astronomiska, grafiska tecken (bildserie 5). Den egenartat vackra Saturnus med sina ringar har en egen bild inom symboliken liksom även vårt jordklot, vilket sistnämnda förekommer bl.a. i de svenska ätternas af Forsell och Hedin vapen (bilderna 6 och 7).

Solens årliga, skenbara vandring över himmelen sker i djurkretsens eller zodiakens av fixstjärnor formade tolv stjärnbilder. Dessa har sina egna namn, av vilka de flesta är tagna ur djurriket. Förutom

skildrande, naturalistiska bilder har djurkretsen även enkla, stiliserade grafiska tecken (bildserie 8). Djurkretsens naturalistiska bilder är emblem i många vapen varemot dess grafiska tecken kanske förekommer oftare i annan symbolik.

Vårt jordklots följeslagare, månen, avbildas i heraldiken alltid som halvmåne och i flera olika ställningar. Halvmånen är ett av Jungfru Marias många kännetecken. Hon avbildas ofta stående på en liggande halvmåne. Halvmånen är även Islams heliga tecken och då ofta tillsammans med en stjärna. En dylik konstellation ser vi då och då på kvällshimmelen.

Bildserie 5. Vårt solsystems astronomiska tecken.

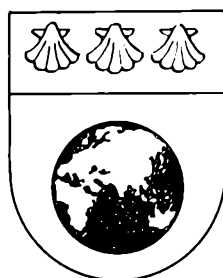
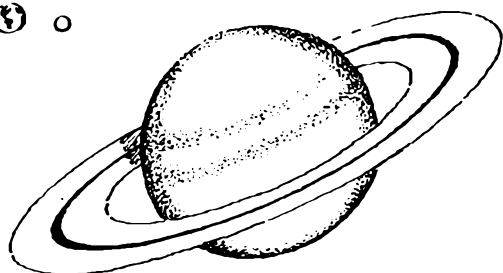
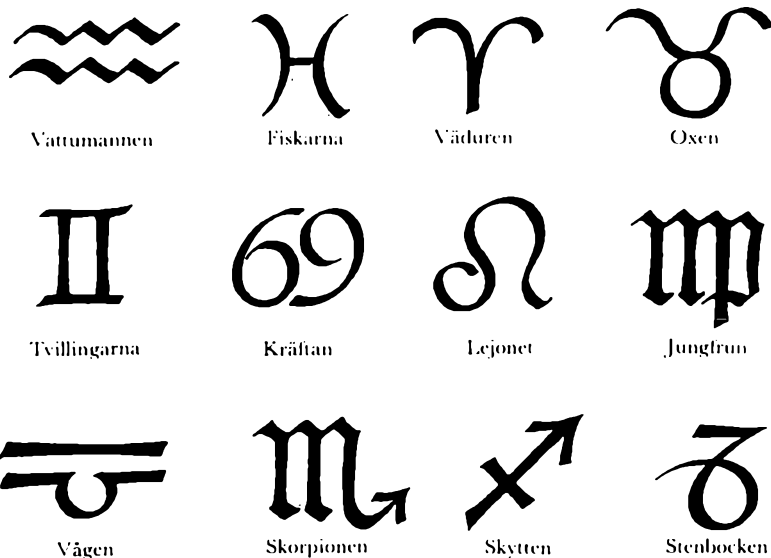
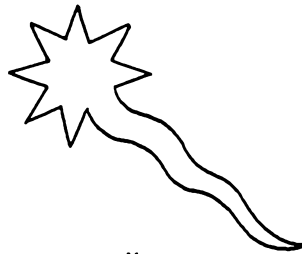
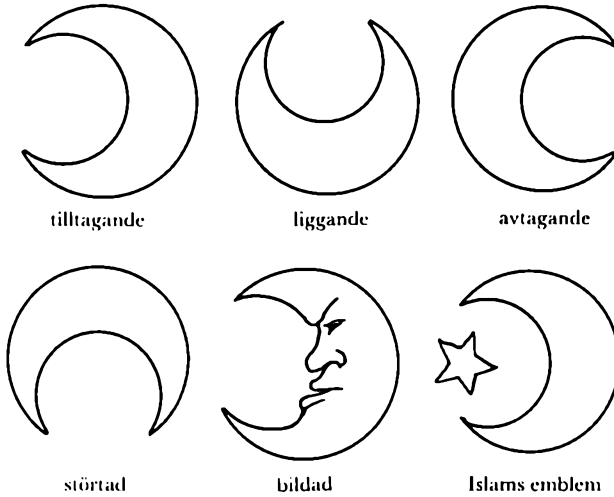

Bild 6. Jätteplaneten Saturnus. Som jämförelseobjekt Jordklotet och Månen i vänstra övre hörnet.

Bild 7. Jordklotet i Sven Hedin's vapen.

Bildserie 8. Djurkretsens astronomiska tecken.

Komet

Bildserie 9. Månen

då nymånens skära och planeten Venus skenbart råkar nära varandra på sina bannor. Förutom i de islamiska länderna är halvmånen en ganska vanlig bild även i andra länders heraldik. En liggande halvmåne är tecknet för andra sonen i brittisk heraldik. Till vårt solsystem hör ännu kometerna, vilka också har sin egen heraldiska bild (bildserie 9).

Bland det norra halvklotets många uppmärksammade stjärnbilder har den av Stora Björnens sju klaraste stjärnor bildade Karlavagnen funnit en plats i heraldiken. Den finns bl.a. i vapnen för den

finländska ätten Adlerstjerna och de svenska ätterna Bernadotte och Björnstjerna. I den berömda tonsättaren Richard Wagners vapen är Karlavagnen i den ställning den midsommartiden syns på Mellan-Europas himmel (bild 10). Karlavagnen finns även i delstaten Alaskas flagga, där den som sällskap har Polstjärnan (bild 11). Den nordiska vårhimmelens mycket stora och vackra stjärnbild Orion, fornsinnarnas Kalevas svärd eller Väinämöinen's lie, har även funnit en plats åtminstone i varumärkesheraldiken (bild 12).

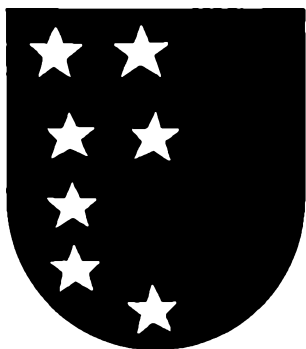

Bild 10. Kompositören Richard Wagners vapen.

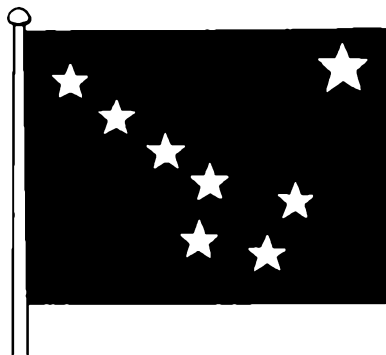

Bild 11. Delstaten Alaskas flagga, i vilken Karlavagnen och Polstjärnan.

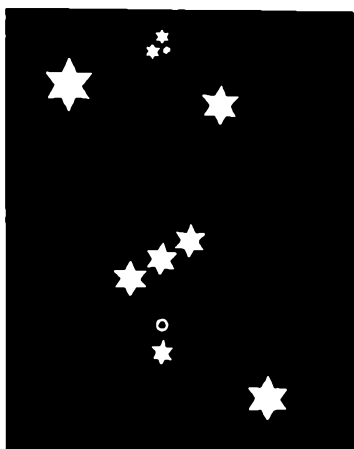

Bild 12. Orions stjärnbild.

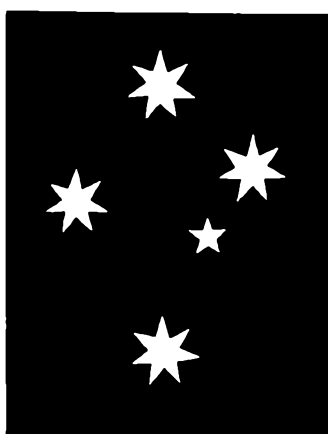

Bild 13. Södra Korsets stjärnbild.

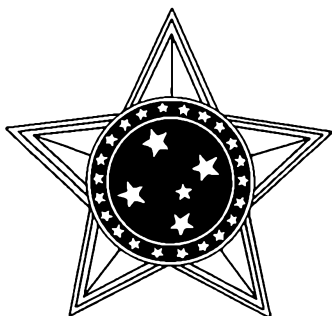

Bild 14. Förbundsrepubliken Brasiliens vapen har rikligt med stjärnor.

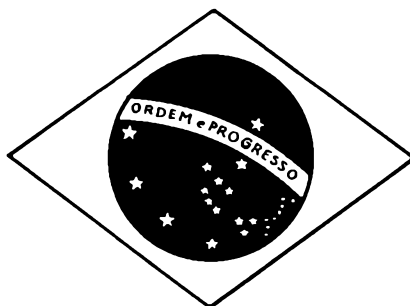

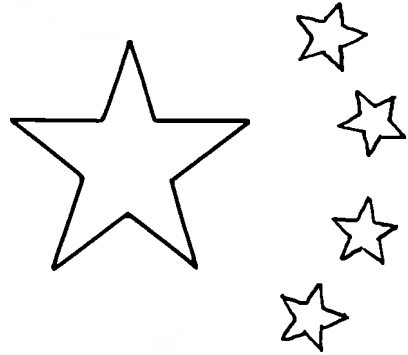
Bild 15. Centralfiguren i Brasiliens flagga.

Den stjärnbild, som anses vara den vackraste på södra halvklotets stjärnhimmel, Södra Korset, finns bl.a. i Australiens, Nya Zeelands, Västra-Samoas och Nya-Guineas flaggor (bild 13). Den är även emblemet i Brasiliens vapen, där den omges av en Brasiliens 22 delstater symboliserande stjärnkrets (bild 14). Där emot är hela den sydliga himmelssfären centralfigur i Brasiliens flagga (bild 15). I förbigående kan nämnas, att det södra halvklotets stjärnhimmel ej är lika rik på stjärnor som det nordligas.

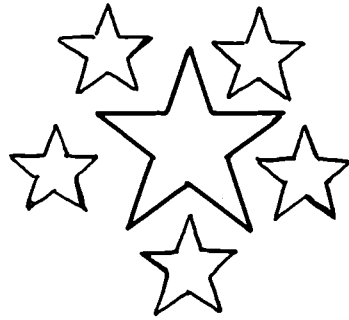
På himmelen finns olika stjärnanhopningar, sk. öppna och klotformiga stjärnhopar. Sjustjärnorna eller Plejaderna är kanske den bäst kända öppna stjärnhopen, vars sex stjärnor syns mycket väl utan kikare. Stjärnhopar kan anses vara förebilden till de många olika stjärngrupper man så ofta ser inom såväl vapen- som flaggheraldiken (bildserie 16).

Av de fenomen, som uppstår inom jordens atmosfär, har bland heraldikens bilder upptagits bl.a. norrskenet, molnet, molnskurorna, regnbågen, blixten, blytskuran, vattendroppen och snökristallen (bilderna 17-25). Det klassiska blytsknippet har ärvts från romarna, hos vilka det som Jupiters blyts prydde legionärernas sköldar. Vikingarna kallade blytsen Tors blyts (Torvigg) och fornfinnarna kallade den Ukkos pil. De trodde att Ukko-Överguden i vrdesmod med sin båge, regnbågen, avsköt sina pilar.

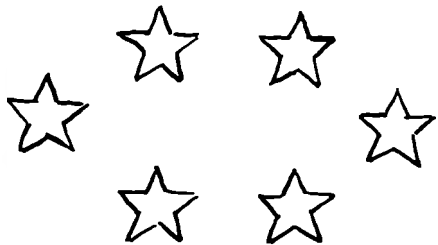
Den regnbåge, som jag tagit från en svensk källa, har ej färgerna rätt enligt spektret. Den internationella andelsrörelsens flagga har dem vågrätt i riktig ordning, till och med mjukt övergående i varandra. På samma sätt förekommer regnbågens färger på banden till några av första världskrigets segermedaljer. Sådana medaljer präglades och delades ut av åtminstone Storbritannien, USA, Portugal, Japan och Ententen som gemensam medalj (bild 26).

Bildserie 16. Stjärngrupp som hörnfigur i Folkrepubliken Kinas flagga. Den stora stjärnan symboliserar det kommunistiska partiet och de fyra små arbetare, bönder, småborgare och fosterländska kapitalister.

Stjärngrupp som hörnfigur i förbundsrepubliken Burmas flagga. De fem små stjärnorna syftar på de fem viktigaste befolkningsgrupperna.

Centralfiguren i Nederländska Antillernas flagga. Stjärnorna syftar på områdets sex öar.

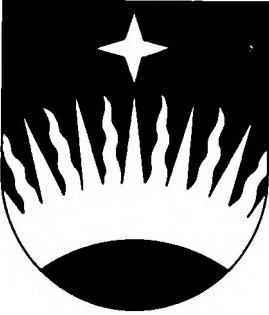

Bild 17. Norrskensbåge och Polstjärnan i Utsjoki kommuns vapen.

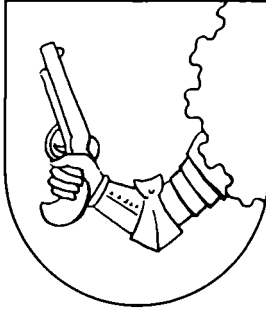

Bild 18. Mohnfigur i ätten Armfelts vapen.

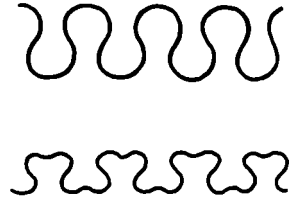

Bild 19. Skyskura - Tryckt skyskura.

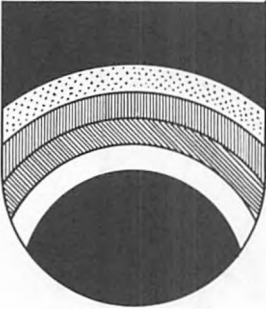

Bild 20. Regnbåge.

Bild 21. Klasiskt blixtnippe i Harjavalta stads vapen.

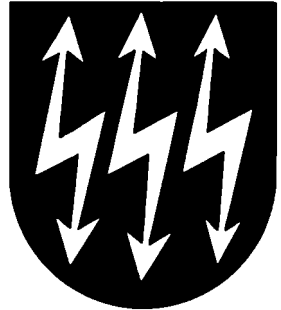

Bild 22. Mera förenklat utformade blixtar i Imatra stads vapen.

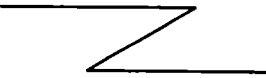

Bild 23. Blixtskura.

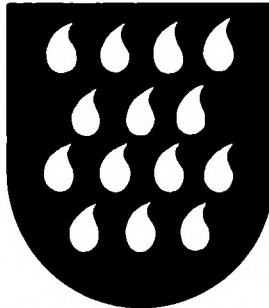

Bild 24. Vattendroppar i Sumiainen kommuns vapen.

Bild 25. Snökristall i Lumijoki kommuns vapen.

Bild 26. Regnbågens färger i banden till första världskrigets segermedaljer.

Bild 27. Finlands Vita Ros' ordens storkorskraschan.

Bild 28. Sovjetunionens Segerns orden. Kraschan med rubiner och briljanter.

Bild 29. Ordem Conseqao ordens kraschan, från det portugisiska kungadömet, har stjärna på stjärna.

Bild 30. Centralliguren hos den brasilianska Södra Korsets ordens riddartecken har 15 stjärnor ordnade i form av ett latinskt kors.

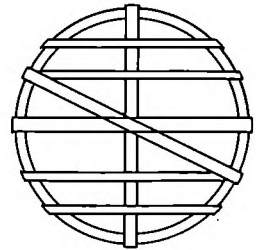

Bild 31. Armillarfär.

Inom ordensheraldiken är stjärnor i många varianter vanliga. Med få undantag är de flesta kraschaner stjärnformade. Då deras uddar av guld och silver nästan undantagslöst är räfflade, gnistra kraschanerna lika strålände som någonsin himmelens stjärnor (bilderna 27-29).

Sverige har den här även till namnet välkända Nordstjärneorden (Kungliga Nordstjärneorden), vars insignier i centrum har en femuddig stjärna. Ordens-tecknen för den japanska Uppgående Solens orden har som centrallfigur en röd sol. Intressanta är den brasilianska Södra

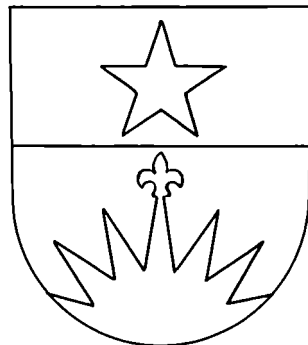

Bild 32. Kompassrosens uppskjutande i ätten Nordenstiernas vapen.

Bildserie 33. Celesta varelser - Ärkeängeln Mikael i staden Kievs vapen - Änglar som sköldhållare i Ungerns vapen - Kerub - Seraf.

Korsets ordens insignier, i vilkas centrum flere stjärnor forma ett latinskt kors. Man har alltså frångått stjärnbildens astronomiska form och skapat en rent heraldisk gruppering (bild 30).

Bäst känd bland den heraldiska bildvärldens astronomiska instrument är armillarsfären, som utgör bakgrunden för Portugals statsvapen och även förekommer i landets flagga. Den är ett minne av prins Henrik Sjöfararen (1394-1460), som var en framstående astronom och geograf och som på ett avgörande sätt främjade uppkomsten av Portugals kolonialvälde. Armillarsfären är emblem i några släktvapen som t.ex. i den finländska ätten Lindelöfs vapen (bild 31). I det här sammanhanget kan man nämna kompassrosen, som förekommer i en del vapen och flaggor, bl.a. som uppkommande i den svenska ätten Nordenstiernas vapen (bild 32). Kompassrosen avbildas dock vanligtvis hel.

I den kristna bildvärlden finns många himlavarelser, men jag befattar mig här

endast med dem, vilka vi finner bland de heraldiska bilderna. Ungerns kungliga statsvapens sköldhållare har allt intill andra världskrigets slut varit två i luften svävande änglar. Vapnen för furstendömena Lippe och Schaumburg-Lippe har som sköldhållare änglar stående på postament. Den baltiska ätten von Nothelfer för i silverfält en i rött och blått klädd ängel med vita vingar.

Ärkeängeln Mikael har fått plats i vapnen för bl.a. städerna Archangelsk, Bryssel, Kiev och Jena samt på insignierna till St. Mikael och St. Georgs orden i Storbritannien. Sådana celesta varelser som serafier och keruber flyger även de omkring i den heraldiska bildvärlden. Seraferna bl.a. på insignierna till Sveriges förnämsta riddarorden, Serafimerorden (bildserie 33).

Denna framställning försöker på intet sätt vara en uttömmande skildring av mitt ämne utan är närmast en genom stickprov vald exempelsamling.

De bornholmske væbnerslægter Uf og Splid – noget nyt om deres våbener

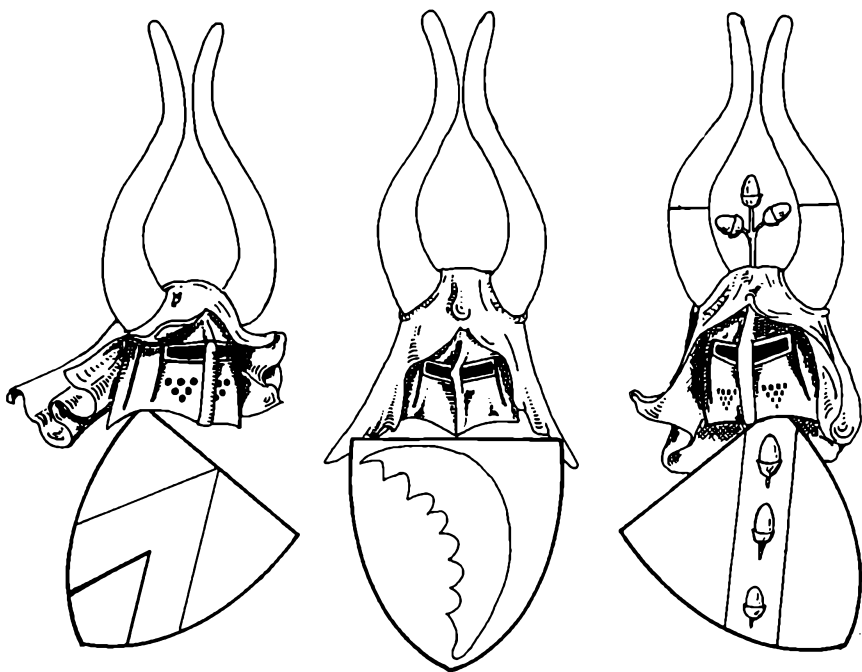
Af Sigvard Mahler Dam

I Heraldisk Tidsskrift nr. 23 (side 111) fremkom Sven Tito Achen med den formodning, at det danske sparre-våben i Gelre-armorialen tilhører en person af den bornholmsk/skånske slægt Uf. Den udtalelse gav stødet til en række efterforskninger, hvis resultater jeg gerne vil præsentere i nærværende artikel.

Sparre-våbenet er afbildet i den nævnte artikel og viser en rød sparre i hvidt felt, og Achen meddeler, at det sandsynligvis er malet senest 1375. Endvidere menes det, at da personen er placeret som den fjerdesidste af 25 mulige, befinder han sig et godt stykke under regeringsniveauet i den øverste sociale klasse.

Navnet der er vedføjet er: Joenz U. Nu kan man jo indvende, at navnet »U« vanskeligt kan udlægges som »Uf«, men følger man slægtens persongalleri i dokumenterne, ses det, at de kaldes snart »We«, snart »Wff« eller blot »W«. Således: »Johannes dictus Wff«, 1299¹⁾; Otte Wff, 1493²⁾; Anders og Peder W, 1511³⁾; Maaghns W, 1533⁴⁾, for at nævne nogle eksempler. Og det er indres, at der i Midtaldertiden ikke var stor forskel på bogstaverne »u«, »w« og »v«. Altså kan Gelre Joenz U godt tilhøre denne slægt.

Hjelmfiguren er ikke med i Gelre - den kendes faktisk slet ikke hverken af »Nyt dansk Adelsleksikon« eller »Danske Adels-

1. Våbnerne for de tre slægter, der bliver behandlet i artiklen: Sparre-Uf, Splid, Agern-Uf.

våbener«, selv om den findes bevaret på adskillige segl! At hjelmfiguren således har kunnet gemme sig skyldes, at de yngre led i den bornholmske gren af slægten bortkastede slægtsnavnet, og kun brugte deres patronym. I det følgende løftes sløret ligeledes for hjelmfiguren.

Bortkastningen af slægtsnavnet synes at hænge sammen med, at der på Bornholm var to slægter Uf. For lettere at kunne adskille disse to beslægtede familier, vil jeg – ligesom der findes »Sparre-Kås« og »Mur-Kås« – introducere betegnelserne »Sparre-Uf« for den slægt, som omtalte Joenz U tilhører, og »Agern-Uf« for den på spindesiden beslægtede linie (kaldet henholdsvis »Uf I« og »Uf II« i »Danske Adelsvåbener«). Sparre-Uf'erne bortkaster slægtsnavnet i samme generation, som Agern-Uf'erne antager det – muligvis bevidst.

Sparre-Uf

Denne slægt er af skånsk uradel, hvoraf den først kendte mand var ridder: Johannes dictus Wff, der kendes fra 1299 og 1302¹⁾. Han er en sandsynlig oldefader til Gelre-armorialens Joenz U, hvis fader Lawe Uf var gift med en søster til ærkebispem i Lund, Niels Joensen, der fører Bild'ernes tværdelte våben²⁾. Joenz U er nemlig en såre historisk person! Han var ærkebispens hovedsmand på Hammershus, og kaldes Johannes Uf 1379 og Hans Uf s.å., Johannes Wf 1387, Jens Uff 1389 og endelig Johane Lawesson 1407³⁾. Muligvis er han opkaldt efter sin morfader, det kan dog ligeså godt være et gammelt slægtsnavn jfr. »Johannes dictus Wff«. Familienskab med ærkebispem har vel også bevirket, at forskellige forfattere nævner, at han har haft friere hænder, end hvad ellers var normalt for ærkebispens hovedsmand på Hammershus⁴⁾.

Niels Joensen blev ærkebiskop i 1361, på et tidspunkt da kronen for en kort tid havde bemægtiget sig Bornholm. Snart

efter overlod Valdemar Atterdag atter Lunde Kapitel øen som len, og det brev kendes, hvori ærkebiskop Niels lover at holde kongens præmisser – dateret 1362 8/12⁵⁾. Som kongens hovedsmand på Hammershus nævnes hr. Jacob Splid, hvis slægt vi skal møde senere. Det er dog sandsynligt, at bispem så hurtigt som muligt har fået indsat en hovedsmand på Hammershus, som ville varetage hans interesser – og hvem ville være bedre egnet end en af familien? Men vi møder først Joenz U sidst i 1370'erne, og under ærkebispens testamente, udlærdiget på Hammershus i 1379, findes den ældste gengivelse af slægten våben (når man ser bort fra våbenet i Gelre)⁶⁾.

I 1407 beseglede han til vitterlighed et skøde fra den bornholmske væbner Peder Hals' enke til hendes svigersøn Orm Herlugsen. Her kaldes han: »Johane lawesson aduocati castri & terre nostre borendeholm« (det er bispem der skriver, derfor

2. »Johane lawess« ærkebispens hovedsmand på Hammershus 1407 7/1. Skjold med en smal sparre – en anden seglstampe end den han benyttede i 1379, der viscer en bredere sparre. Orig. på perg. i rigssarkivet (foto: T. Ludvigsen, R. A.).

3. Oluf Ottesen 1522 22/5. Det første sigil i slægten der viser hjelmfiguren: to vesselhorn. Desværre er skjoldet svært kendeligt, men forneden anes lige den sinister halvdel af en smal sparre, der pga. seglets hældning er vandret (Mogens Gyldensternes privatarkiv – originale dokumenter 1472–1569, pakke F. 9, indlagt papirs brev. Foto: R. A.).

»nostre«¹⁰⁾. Et segl hænger endnu på dokumentet udover bispens, og det tilhører netop Uf; på figur 2 er det gengivet, og det ses, at det stammer fra en anden seglstampe end det første eksemplar vi kender, idet sparren er smallere. Han er sandsynligvis blevet gammel, idet en »med-hovedsmand«, Paulus Diægen nævnes, og da vi ikke siden hører noget til ham, er han vel snart efter død.

Et sigil med hjelmfigur kendes først fra Joenz U's oldebarn Oluf Ottesen (Uf), der var landsdommer på øen efter Jep Splid. Fra 1510 til 1522 nævnes han i dette embede, og fra det sidstnævnte år er hans segl bevaret (fig. 3). Nogen usædvanlig hjelmfigur er det ikke: to vesselhorn. I forbifarten skal det blot nævnes, at Oluf Ottesen (Uf)'s oldebarn, slægtens sidste mand Hans Olufsen (Uf), også fører dette hjelmtegn i sit sigil fra 1599¹¹⁾.

Sidstnævntes farbroder, Peder Hansen (Uf), fører ligeledes de to vesselhorn som

hjelmtegn. Han blev født i 1536, var landsdommer på Bornholm 1574–88 og døde i 1596. Hans sigil viser endvidere en besynderlighed, der kunne være en gravørfejl, men synes ganske bevidst (hvad vi skal erfare om lidt): en *omvendt* sparre! Ingen i denne slægt har nogensinde ført en lignende figur.

Et farvet våben

I Thurahs Bornholmsbeskrivelse side 70¹²⁾ kan læses følgende: »I dette Sogns Kirke (Sct. Knuds Kirke i Knudsker sogn) er Alter-Tavlen zirlig og vel bevarret, derpaa læses blant andet disse Ord: Anno 1596, da gav Jörgen Gagge og hans Hustrue Mette Peder Hansdatter denne Tavle til St. Knuds Kirke. Begge Givernes Vaabener staaer der ved udhugne«¹³⁾.

Den sidste bemærkning gav mig håb om at finde nogle farvelagte våbener. Jørgen Gaggens hustru var nemlig en Sparre-Uf.

Nationalmuseets antikvarisk topografiske arkiv melder, at kirken blev nærmere undersøgt i 1972. »...Alttertavlen er i renæssance og skulle ifl. en nu overmalet indskrift (ovennævnte indskrift) være dateret 1596. Over det lave postament er to glatte arkadefelter mellem slanke søjler og sidevinger. Den lave frise krones af en trekantsgavl. Materialet er egetræ... Tavlen totale højde er for de oprindelige deles vedkommende 239 cm, mens bredden udgør 276 cm.« Videre fortælles der om snedkerarbejdets dårlige tilstand på grund af indtørring, insektangreb osv. Spændt nåede jeg afsnittet om bemalningen – der er hele 5 farvelag! Men ak! Ingen våbenskjolde nævnes, selv om Thurah omtaler dem som udhugne. Antagelig er såvel indskrift som våbener blevet sjetnet i forbindelse med den renovering, tavlen modtog i 1762, og hvorfor en indskrift på dens postamentsfelt melder.

Noget skuffet kiggede jeg da nogle flere kirke-beskrivelser fra Uf'ernes hjemsgne

igennem, for at se om lignende udsørlige beskrivelser fandtes. Og det skulle vise sig at bære frugt.

Under rundkirken Ny Kirke (Nyker sogn) fandtes en beskrivelse af alterkalken, hvor giverens sparre-våben og en indskrift er påloddet (fig. 4 er en aftegning af Nationalmuseets aftegning! - alterkalken er affotograferet i bogen »På spor af de første Kofod'er« af Jørn Klindt, Rønne 1979, men han har ændret på Nationalmuseets datering). En fru Cecilia har givet kalken til kirken i (ifølge Nationalmuseet) anden halvdel af det 15. århundrede. Joenz U havde en datter af dette navn, men hun har tilsyneladende aldrig været bosat på Bornholm, så hvorfor give en alterkalk til en kirke? Det må være en datter af Joenz U's søn, Petrus Wf armiger, der nævnes i 1416⁴⁴) - dette passer således fint med dateringen, og fru Cecilia må da være hustru til en væbner i Nyker sogn.

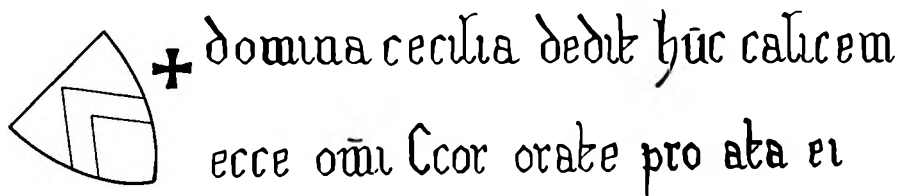
Et stolestade i Sct: Clements kirke

Efter gennembladning af talrige journaler, blev beskrivelsen af Sct: Clements kirke (Clemmensker sogn) skødeløst gennemset. Pludselig fangede øjnene to dårligt aftegnede våbener i teksten, der lød: »Clements kirke: dør fra stolestade, udskåret egetræsfylding i en ramme af glatte fyrretræsbrædder, hjelmede våbenskjolde

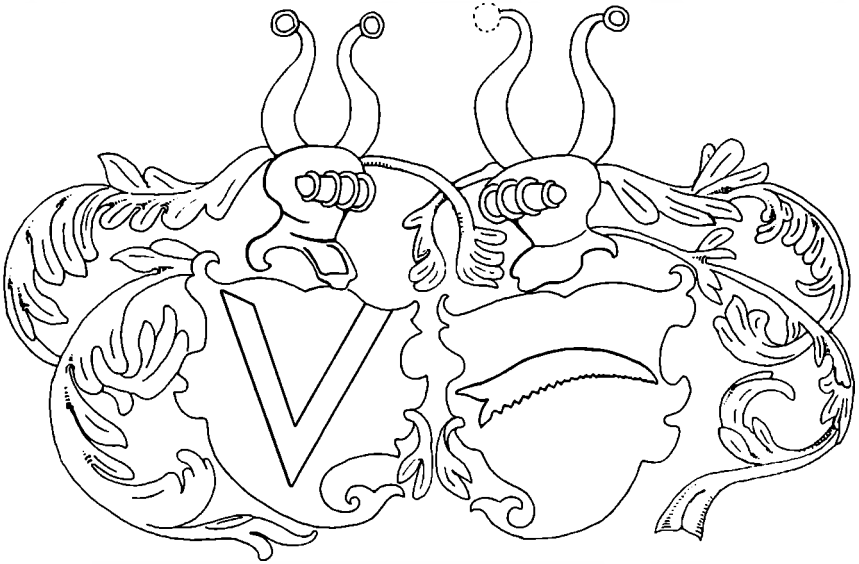
med vesselhorn og mærkerne (her er de aftegnet: et skjold med en *omvendt* sparre, og det andet med en halv hummerklo), landsdommer Peder Hansen Uf og hustru Margrethe Hansdatter. Fyldingen har haft grøn bund, våbnernes farve og rammen rød/hvid marmorering. Højde 84, bredde 56 cm...«

En tidligere beskrivelse fra 1947 fortæller mere: »...stolestadelåge, 1700rne af fyr, med tre fyldninger ... i den øverste er indsat en ældre egetræsfylding fra ca. 1690 med to smukt udskårne adelsvåbener prydet med hjelme, vesselhorn og sjerbuske. Øverst udskåret PHMHD ... Bag på den gamle fylding ses under et lag grå maling spor af sorte konturer fra to malede adelsvåbener, de samme som er skåret på forsiden«. (I »Danmarks Kirker« fra 1954 er dateringen dog ændret til slutningen af 1500'rne, hvad der passer bedre med personerne og også stilmæssigt).

Dette lød jo forjættende! Og jeg ulejlige da (i 1979) provsten på Bornholm, sognepræst i Clemmensker C. W. Røboe Dam med en forespørgsel om disse våbener. Meget venligt sendte han da nogle farvefotografier af stolestadet, som nu er ophængt i våbenhuset. Men den i beskrivelsen omtalte rød/hvide marmorering lød lidt mistænkelig, så i sommer af lagde jeg selv besøg i kirken, der ligger

4. En aftegning af Nationalmuseets aftegning af våbenet og indskriften, der er påloddet alterkalken i Nyker kirke. Den pågældende har haft svært ved at tyde indskriften. P. N. Skovgaard (i bogen der nævnes i note 13, side 321) har i sin tid tydet det til: »Domina Cecilia dedit hunc calicem Ecclesiae omnium sanctorum» - Fru Cecilia skænkede denne kalk til Alle Helgens menighed. Anden halvdel af 1400-tallet, Ny-kirke på Bornholm.

5. Våbnerne Uf og Splid der pryder et stolestade, nu ophængt i våbenhuset i Clemmenser kirke. Dexter ses Uf, der oprindelig har haft farverne: i hvidt en rød sparre, røde vesselhorn, og sinister Splid: i rødt en halv hvid hummerklo, hvide vesselhorn (tegning efter foto).

højt oppe i et smukt landskab, med en gammel kro halvt oppe ad kirkebakken. Det viste sig da, at der er tale om flere bemalinger. Den ældre egeplade med udskæringerne må have været ret farveløs, da den blev brugt igen. Men det ses tydeligt, at grundfarven i fyldingen har været sort, den er så senere blevet malet i (en rædselsfuld!) grøn farve. Uf-våbenet – både skjoldet og hjelmtegnet – har tilsyneladende som yngste farvelag været helt dækket af en mørkerød oliemaling, påført efter en ret grundig afrensning af ældre farvelag. Af disse er der dog bevaret sparsomme rester: på vesselhornene rødt og i skjoldets felt hvidt, mens sparren desuden har et mellemlag, hvidt og herunder som ældste lag: rødt. Hustruens våben har hvide farverester på vesselhornene, mens skjoldet har to lag: i feltet hvidt (yngste lag) og rødt (ældste lag) og på hummer-

kloen rødt (yngste lag) og hvidt (ældste lag) (fig. 5). Morsomt er det, at det er den omvendte sparre, der gengives, som Peder Hansen (Uf) var den eneste på Bornholm, der benyttede. Er udskæringen lavet på grundlag af et signet eller et segl med gravørfejl? Mette Hansdatter var den sidste ætling af den bornholmske slægt Myre, datter af Hans Myre. Men de førte i deres våben tre dextervendte sorte myrer (1,2) i hvidt felt. På hjelmen to hvide vesselhorn¹⁵⁾. Fig. 6 viser Hans Myres sigil af 1513. Myre-slægtens kan det kvindelige våben på stolestadedøren altså dårligt være!

En gammel kirkeklokke

Dette sæt våbener har også på en anden måde bragt forvirring i sindene gennem årene. Det ser nemlig ud til, at Jørgen

6. Hans Myre. De tre dextervendte myrer (1,2) kan lige skimtes, som nogle vandrette kroppe, hvorfra der udgår nogle lange streger - benene. På grund af seglets noget slidte tilstand, er der brugt en ringflash til optagelsen, for at fremhæve skyggerne. Omskrift: S' hans myre (privatarkiv Oluf Jepsen Sparre, 1513 14/7, Vemmenhøg H., foto: R. A.).

Gagge og fru Margrethe gjorde endnu et minde over Peder Hansen (Uf) og Mette Hansdatter end den omtalte altertavle i Knudsker. Til Clemmenser kirke lod de i 1601 støbe en ny - nu tabt - stor kirkeklokke. Lad os høre hvad Thurah siger (side 105)¹²⁾: »Paa den største Klokke findes tvende Vaabener, det ene med et Spende udi, som ventelig er de Adelige Koefoders; Det andet med en Giedde Kieft udi«. Indskriften lød: »Anno 1601 Lod Claus Kames denne Klokke støbe til St. Clemens Kirke paa Bornholm, efter Velbyrdige Hr. Jørgen Gages og Hr. Lars Nielsens i den Tiid Sogne-Herres Befaling, af Rheinolt Benning i Lübeck«.

Desværre står der ikke noget om op- eller nedvendt sparre, men der er en henrydning til slægten Kofoed (se note 10), som førte en blå sparre i rødt felt og på hjelmen to hvide vesselhorn.

»Danmarks Kirker« bind 7, Bornholm, anfører det samme, men angiver våbe-

nerne som tilhørende slægterne Gagge og Splid.

M. K. Zahrtmann (som var velbevandret i bornholmske slægter) skriver¹⁶⁾: »Jørgen Gagge satte sine svigerforældre Peder Hansen Uf og Mette Hansdatter Myre et smukt minde i Klemmets Kirke, ved 1601 at lade støbe sognekirkens største klokke prydet med Uf-slægtens gavlsparremærke og Myre-slægtens krybende myre«.

Ja, Zahrtmann vidste jo, hvilke slægter det drejede sig om, og har bevidst rettet »Giedde Kieften« til én krybende myre, men de førte jo tre myrer! Zahrtmann har heller ikke set klokken med sine øjne, så vi må nok holde os til Thurahs upartiske udsagn og sige, at det samme sæt våbener, som idag findes på det omtalte stolestade, fandtes dengang på en klokke! Således har vi sikret os, at det ikke er en fejl, der er opstået senere, hvis stolestadet er en efterligning af et ældre forbillede.

Slægten Splid

Men hvem kan så have været ejer af stolestadets sinister våben? Helt på bar bund står vi heldigvis ikke: slægten Splid førte nemlig en halv (eller til tider en hel) hummerklo som skjoldemærke, men hvordan kommer de ind i billedet her?

Som sagt kan det ikke være Peder Hansen (Uf)'s hustru - kan det da være hans moder? Initialerne over våbnerne kan jo godt være blevet skåret ind senere. Faderen Hans Olufsen (Uf)'s¹⁷⁾ hustru kendes ikke. Muligvis kunne han være gift med en datter af Splid'ernes æt ... i så fald er det sidste chance! Den sidste sværdbærende ætling, Jep Splid, omtales nemlig som salig i 1508, hvor han efterleverske giver 200 mark lybsk til »gudkjøb« af jordegods i Skåne til Lund Domkirke. Blandt vidnerne på dokumentet findes Peder Hansen (Uf)'s farfader Oluf Otte-

sen (U), der netop var blevet landsdommer efter Jep Splid¹⁰⁰). Dette tidspunkt udelukker helt, at det kunne dreje sig om en eventuel anden hustru til Peder Hansen (U), men stolestated viser måske hans fædrene og mødrene våbener?

Om slægten Splid kan det oplyses, at det ikke har været en særlig børnerig slægt, de har heller ikke markeret sig så stærkt i tidens brevskeber som andre bornholmske familier. Den første mand på øen har vi allerede mødt: Hr. Jacob Splid, kong Valdemar Atterdags hovedsmand på Hammershus 1361-62. Antagelig stammer slægten ikke fra Skåne, hvor ærkebispens fandt sine hovedsmænd, men fra et andet sted i riget. På Sjælland og i Norge findes da også to (beslægtede?) slægter Splid, der begge fører hummerkloen i skjoldet. I Norge har den største mand vel været Siwerd Bjørnsen, biskop i

8. Jep Splid. Giedde kæften eller den halve hummerklo ses her som en buc fra øverste dexter hjørne, ned om sinister mod midten. På undersiden anes nogle »pigge« eller »tænder« mod dexter. Omskrift: S' andreas split - måske faderens seglstampe (privatarkiv Peder Lang 1497 10/8, Bornholm 29 - foto R. A.).

7. Jep Nielsen væbner i Odsherred. I skjoldet ses en hel hummerklo »vokse op« mod sinister hjørne. På kloens »håndled« (i skjoldets fod) er der to tre »pigge« eller »takker«. Foroven kan klosaksen anes. Det er det eneste sigil med hjelmfigur for denne (eller disse) slægter: en opvoksende klo med nogle takker ses svagt, ragende op i skriftbåndet. Omskrift: S' iep nyelsen (adkomstbrev landgods Sjælland. Ods H. 1503 4/11 - orig. på perg., foto: R. A.).

1458. På Sjælland fandtes Jep Nielsen (Splid) i Gumløse 1492, hans sigil med hjelmtegn 1503 er gengivet på fig. 7; hans sigil 1492 (som ikke er afbildet) ligner de bornholmske Splid'ers »giedde kieft«. Jep Splid på Bornholm beseglede 1497 som landsdommer med sigillet, som ses på fig. 8. Seglstampen må dog have tilhørt hans fader, idet omskriften er: »S' andreas split«.

Våbenets farver har ikke hidtil været kendt, nu kan vi fastslå, at hummerkloen har været hvid i rødt felt - dette såfremt identifikationen af det kvindelige våben på stolestadedøren i Clements kirke holder stik.

Det afvigende hjelmtegn: vesselhorn i stedet for en hummerklo som i skjoldet, kan vel skyldes en »mode«-påvirkning fra de øvrige væbner-slægter på Bornholm. Øen har ved sin store isolation været lidt af et heraldisk u-land. På grund af det ringe jordeje har der aldrig været råd til de store pragtopvisninger af våbenanetavler m. m., som ses andetsteds i riget. Nogle af

de største mænd havde dog deres våbener hængende i kirkerne, og sandsynligvis har der været flere stolestader. Endvidere nævner amtmand Urne i 1700-tallet (han var Laurids de Thurahs meddeler) en malet våbenfrise på Hammershus - desværre var den allerede ukendelig på hans tid! De havde ikke så ofte hjelmsfiguren med på sigillerne, og man kunne tænke sig, at Splid'erne havde glemt deres hjelmsfigur, og så lod sig præge af de øvrige, når den endelig skulle males.

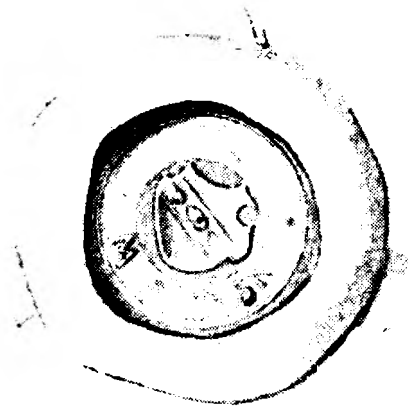
For at give et indtryk af hjelmtegns-»moden« på Bornholm er herunder en liste over de hjelmtegn, der kendes. Kun de jordbesiddende slægter, der har boet på øen i 1400 og 1500-tallet er medtaget.

Splid	2 hvide vesselhorn
Sparre-Uf	2 røde vesselhorn
Myre	2 hvide vesselhorn
Kofoed	2 vesselhorn
Køller	2 vesselhorn
Per Truelsen (Båd?)'s slægt	2 vesselhorn
Giedde	et blå og et hvidt vesselhorn
Bagge	1 blå og 1 hvidt vesselhorn
Lang	2 dito delt grøn/hvid - hvid/grøn
Gagge	2 dito delt hvid/sort - sort/hvid (af og til med et halvt sort hjul som i skjoldet imellem)
Agern-Uf	2 dito delt rød/blå - blå/rød, hvorimellem en gul agern-kvist med tre agern.
Myre/Kyrning	1 hvidt og 1 blåt dito, hvorimellem en 6-oddede stjerne delt blå og hvid som i skjoldet.
Hals	2 vesselhorn, hvorimellem en krone som i skjoldet.

Niels Mogensens slægt	1 opvoksende halv lilie
Sparre (af Skåne)	2 hvide vesselhorn belagt med 3 blå sparrer, eller en sort ørnevinge - om de to bornholmske medlemmer har brugt disse hjelmtegn vides ikke.

Agern-Uf

En søster til landsdommer Oluf Ottesen (Uf)⁹⁾ ægtede frimanden Oluf Tuesen til Store Krashavegård i Clemmenser sogn. De fik så vidt vides blot en enkelt søn, måske af den grund at Oluf Tuesen blev slået ihjel af bispens hovedsmand, Christiern van Haffn; hans gårde blev af den grådige ærkebisp Birger lagt ind under Hammershus, mens sønnen endnu var umyndig²⁰⁾. Han antog moderens slægtsnavn - Mogens W - og måske er han opvokset i Sparre-Uf'ernes gård. I 1525 skete der så det ubehagelige for bornholmerne, at øen blev

9. Mogens Uf 1533 6/7. Da originalen er meget slidt, har det været nødvendigt at erstatte den med tegningen fra A. Thiset: »Danske adelige Sigiller fra det 15., 16., og 17. Aarhundrede« Kbh. 1905 (1977), nr. F. II. 1. Her ses den sandsynlige gravørfejl, idet lanseudskæringen er i sinister side. Det vil sige, når skjoldet vender rigtigt, fører han en sinister skråbjælke belagt med tre agern. Omskrift: S' MONS W.

givet i erstatningspant til lybækkerne i 50 år. Da fik flere dristige frimænd vind i sejlene fra kongens »opildnende pust«, og blev nu brugt som urostiftere overfor de lybske, blandt disse var Mogens W, der kæmpede for at få sit gods gjort frit. I 1533 fik han noget af sit gods tilbage. Men to år senere var han med i bornholmernes oprør mod det hårde lybske styre. Bønderne og de få frimænd faldt dog hurtigt for de krigsvante knægte – og frimændene flygtede til Skåne. Mens Mogens W var i landflygtighed, blev han af kongen udnævnt til landsdommer og fik nu brev på alt sit fædrene gods: »...hans goidhts paa Bordingholm att hand maa the haffue quit och friit vthen aldh affgiffit liggeruiss ssom andre godhe mendh haffuer theris vtj Skaane«²¹). Lad os forlade historien og vende tilbage til heraldikken. Mogens W's sigil kendes fra 1533 – skjoldet er spejlvendt i forhold til Storcks tegning i »Danske Adelsvåbener«, men da det er en sinister lanscudskæring, er der god grund til at tro, at gravøren har været forkert på den – fig. 9.

10. Otte Uf. Her ses det afvigende sparre-våben, »husgavlen«, trekanten med de to tværribber over de nederste hjørner. Både han og sønnen besegler dokumentet med samme sigil: Aatte perss og Oluff Aattess. Omskrift: S' otte w (samme kilde som fig. 7 – 1497 10/8. Foto: R. A.).

11. Jørgen Gagge. Her ses igen trekanten på sparrens plads (i første felt), i andet felt et halvt hjul fast på delingen. Omskrift: S' IORGEN GAGGE (samme kilde som fig. 3 – 1522 22/5. Foto: R. A.).

Et afvigende våben

Nu springer vi atter tilbage til Sparre-Uf'erne. Førnævnte landsdommer Oluf Ottesen (Uf)'s fader Otte W førte et afvigende våbenmærke – og hvis der ikke kendtes ældre våbener end hans, kunne man godt forledes til at tro, at slægtens netop var overgået fra bomærke til skjold og hjelm. Han fører nemlig en trekant med tværlinier over de to nederste hjørner – noget lignende spærene på et hus (fig. 10). Mon dette beror på en misforståelse eller er det en variation, idet nogle dengang kaldte sparren for en »husgavl« eller en »gavl-sparre«?

Samme »fænomen« findes indenfor en anden slægt på Bornholm. Jørgen Gagges sigil af 1522 viser i andet felt et halvt hjul fast på delingen, som det plejer at være tilfældet, men i første felt en trekant i stedet for den sædvanlige sparre (fig. 11). Gaggerne har på dette tidspunkt – vistnok – intet med Uf'ernes sparre at gøre²²).

Allan Tønnesen har påvist (H. T. II, s. 275f), at det ikke er usædvanligt for væb-

nerslægtterne, at de i nogle situationer førte bomærke og i andre et våbenmærke. Så muligvis er det blot et bomærke. Lidt besynderligt er det dog, at det netop var Otte W, der førte bomærke, hvis det passer, at han var broder til den fru Cecilia, der gav alterkalken til Ny-Kirke og førte sparren (fig. 4).

Mon ikke vi nu tør regne med, at Gelre-armorialens Joenz U, der fører en rød sparre i hvidt felt, er blevet bekræftet af det omtalte stolestade, samt at slægtens hjelmfigur har været to røde vesselhorn.

Der kan næppe heller være tvivl om, at den i Nederlandene kendte Joenz U er hovedsammen Johannes/Hans/Jens Lawesen Uf på Hammershus, ærkebispens nevø.

Måske tør vi endda driste os til at formode, at slægten Splid førte en halv hvid hummerklo i rødt felt, på hjelmen to hvide vesselhorn, eller (på Sjælland) en opvoksende hummerklo som i skjoldet. Således kan man via et uanseligt stolestade i en afsidesliggende bornholmsk kirke, fylde nogle flere brikker i vort heraldiske puslespil.

Noter

1) Slægtens først kendte mand, som Tor Flensmarck venligst har henledt min opmærksomhed på, nævnes 1299 – Dipl. Dan. 2:5 nr. 11. Han er vel fader til den indtil nu antagede ældste person, væbneren Nicholaus Wf, der nævnes sammen med «faderen» i 1302 – Dipl. Dan. 2:5 nr. 222.

2) Dokument af 1493 i Den arnamagnæanske Samling, Kbh. – trykt i Suhms Saml. I. II side 43.

3) I Anders Galens testamente af 1511 – Thisets kasser i R. A., efter Sv. Ret.

4) Brev på papir fra 1533 i R. A. – trykt i Hüb. (= J. R. Hübertz »Aktstykker til Bornholms Historie 1327–1621«, Kbh. 1852) akt nr. 87.

5) Ærkebiskop Niels Joensens våben kan ses i Henry Petersens »Danske gejstlige sigiller fra Middelalderen« Kbh. 1886, tavle 20 & 21.

6) Johannes Uf: 1379 i ærkebispens testamente: Kr. Erslev »Testamenter fra DK's Middelalder« – orig. på perg. i det svenske R. A.: 1379, Trap Bornholm, side 553.; 1387 til vitterlighed for Peder Munk (Thisets kasser i R. A.); 1407 til vitterlighed for Marine Claudatter, orig. på perg. i R. A., trykt i Hüb. nr. 11.

7) I et gammelt håndskrift af amtmand Urne, som blev fundet på et loft i Rønne i begyndelsen af dette århundrede (se »Bornholmske Samlinger« bd. 3 – 1908), anføres: »denne Hans Uff regner Resen ej med, skjønt Hvitfeldt 1.c. siger udtrykkelig: Han var Selvhersker paa Hammershus paa Bornholm«, henvisning til Hvitf. 1.c. p. 78.

8) Dette brev er gengivet i Laurids de Thurah »Omstændelig og tilforladelig Beskrivelse over den i Øster-Søen liggende...Øe Bornholm og...Christiansøe...« Kbh. 1756, side 209.

9) Johannes Ufs ældst bevarede segl kan ses i Henry Petersen »Danske adelige sigiller fra det 13. og 14 Aarh.« Kbh. 1897, nr. 785.

10) Thiset har fejlagtigt placeret dette sigil under familien Kofoed (Thisets samlinger, tillæg F segltegninger K. 52, R. A.), idet denne slægt også benyttede et sparre-våben. Dog var den første der brugte det, så vidt vides, landsdommer Jens Kofoed til Kyndegård (Nyker sogn), landsdommer fra 1588, død 1625. Et adelsbrev af 1514 fra ærkebispens i Lund, hvori Kofoedernes sparre-våben introduceres, er af Bricka betegnet som et muligt falsum (Historisk Tidsskrift 5. rk. bd. 4). Men uanset dette kan en Kofoed ikke have brugt et sparre-våben, eller være stegtet til hovedsmand på Bornholm så tidligt som 1407. Brevet er trykt i Hüb. nr. 11.

11) Hans Olufsen (Uf) er ligeledes af Thiset (se note 10) fejlagtigt placeret under Kofoed. En nærmere undersøgelse af slægtens genealogi får dog hurtigt dette til at falde til jorden. På dette tidspunkt bærer ingen i Kofoed-slægten navnet Oluf – jævnfør endvidere hvad der blev sagt om sparre-våbenet i note 10. Hans Olufsen (Uf) var lensmand på Vardøhus i Skåne, og døde i 1601.

12) Thurahs Bornholmsbeskrivelse (se note 8).

13) Jørgen Gagges hustru hed i virkeligheden Margrethe og var datter af Peder Hansen (Uf). Hun og søsteren Merete (gift 1606 med Hans Grabow til Pederstrup) var de to sidste personer af Sparre-Uf'ernes æt. Bemærk at det år, allertavlen blev skænket kirken, er Peder Han-

sen (Ul)'s dødsår 1596. Manden Jørgen Gagge (den yngre) er af den bornholmske gren af slægten, som kaldes Gagge III i »Danske Adelsvåbener«. I Danmarks adels Årbog 1893 findes en stamtavle over bornholmerne, der kaldes »den legitimerede gren«, men den er dog på flere punkter ukorrekt. Netop nu efter at denne artikel er skrevet, har jeg i P. N. Skovgaard: »Beskrivelse over Bornholm« Kbh. 1804, s. 315 fundet følgende: »Paa Altertavlen læses: Ao. 1596 da gaf Jørgen Gage oc hans hustru Merete (sic!) Peder Hans datter denne altertafle til st. Knudskirke, vort haab til Gud alene. Derved ere begge Giveres Vaabner udhugne. Gaggens Vaaben er et Gavlspænde, et halvt Kaggehjul o.s.v. Hendes Vaaben: et Gavlspænde omvendt, i rødpricket Feldt«. Om det rødprickedte felt kun er i sidstnævnte våben, eller om det er grundfarven uden om begge, er svært at bedømme idag.

14) RA, Privatarkiver, ny kronologisk række, pergament, 1416 29/3.

15) Slægten kaldes »Myre på Bornholm«, og våbenet kendes fra bemeldte Hans Myres sigil. Han døde i 1518 som slægtens sidste mand, men havde en søster Bodil, der ægtede en Jakob... af slægten Kyrning/Myre af Skåne. Deres efterkommere antog navnet Myre, og nogle af disse opholdt sig også på Bornholm.

16) M. K. Zahrtmann »Optegnelser om Almegård i Knudsker sogn«, i Bornholmske Saml. bind 21.

17) Må ikke forveksles med den i note 11 nævnte Hans Olufsen (Ul), slægtens sidste mand. Denne person er hans farfader.

18) Thisets kasser i R. A. under Jep Splid. Originalen skal ligge i det svenske R. A.

19) Samme Oluf Ottesen (Ul), hvis sigil i det foregående er nævnt, som det første med hjelmfigur. Han benævnes fejlagtigt i »Danske Adelsvåbener« som slægtens sidste mand, men det var jo Hans Olufsen (Ul), nævnt i note 11.

20) Brevet, hvor det nævnes, er trykt i Hüb. nr. 83. Original på papir af 1533 i R. A. med Mogens W's sigil.

21) Findes trykt i Hüb. nr. 87. I modsætning til hvad normalt angives, er denne slægt ikke af skånsk, men bornholmsk uradel. At Mogens W nævnes til Oddersberg i Skåne skyldes, at han har fået gården med sin hustru Berete (Kyrning/Myre).

22) Denne Jørgen Gagge (den ældre) er stamfader til den slægt, der nævnes i note 13. Det ses, at Jørgen Gagge (d.æ.) har en sparre i første felt, og det halve hjul i andet. Det samme er tilfældet med Henning Gagge (hans søn), og som Skovgaard oplyser (note 13), også med Jørgen Gagge (d.y.) - altså det modsatte af den skånske gren. Jeg kender to af sidstnævnte Jørgen Gaggens sønners segl (nemlig Claus og Sivert Gaggens), men nu er der sket en ændring: de har atter antages det »rigtige« Gaggevåben, altså med det halve hjul i første og sparren i andet felt. Mon dette er en bevidst differentiering i de ældre led, fordi den ældste Jørgen Gagge skulle have været vægte født af en af de skånske Gagger?

Gustaf von Numers-priset instiftat

Et nytt internationellt pris har instiftats i Finland, avsett som erkänsla åt internationellt kända *skapande* konstnärer, vilka på ett framträdande sätt utmärkt sig. Priset är instiftat för att hugfästa minnet av den uppskattade heraldiske konstnären Gustaf von Numers (1912-78) och hans banbrytande insatser till fromma för den finska heraldiken som konst.

En prisnämnd har tillsatts för prisets utdelande, bestående av fru Berit von Numers, forskare Tom C. Bergroth, godsägare Henrik Degerman, professor em. Jarl Gallén och överinspektör Mauno Harmo. Nämnden sammanträder vid behov. Datum för beslut om utdelande av priset kommer att vara den 31 juli, Gustaf von Numers' födelsedag.

Priset utgöres av en medalj i silver, vars diameter är 80 mm. Den är komponerad av konstnären Mauno Honkanen vid Oy A. Tillander Ab i Helsingfors, som också har präglat medaljen.

Till första mottagare av priset har utsetts dr. Otfried Neubecker (Väst-Tyskland) och Monsignore Bruno B. Heim (England).

Académie internationale d'héraldique har emottagit en replik av priset i brons.

Priset för *konstnärliga* insatser kompletterar de hittills existerande heraldiska priser, vilka disponeras av Akademien. Dessa är *Prix Sao Payo* (1965) för belöning av vetenskaplig insats, *Prix Paul Adam Even* (1970) för insatser till förmån för forskningen av medeltida vapen, *Prix Arvid Berghman* (1971) för vetenskapligt arbete på borgerliga och kommunala heraldikens områden samt, *Prix Amerlinck* (1975) till belöning för vetenskapligt arbete på den heraldiska bibliografins område.

Prisnämndens adress: Fru Berit von Numers, Topeliusgatan 9 A. 2, SF-00250 Helsingfors 25, Finland.

Tom C. Bergroth

Statuts du prix Gustaf von Numers

1 § Le prix Gustaf von Numers est fondé à la mémoire de l'artiste héraldiste finlandais renommé, Gustaf von Numers (1912-1978), et en l'honneur de son œuvre novatrice pour le développement de l'héraldique comme art.

2 § Le prix est décerné à des artistes héraldistes de réputation internationale en reconnaissance de leur œuvre artistique.

3 § Le jury décerne le prix sur sa propre initiative ou sur la proposition d'une organisation, d'une communauté ou d'une personne privée.

4 § Le jury se compose de madame Berit von Numers et de quatre membres nommés par elle. Le titre de membre est permanent, et le jury nomme lui-même de nouveaux membres en cas de désistement.

Le jury

- est responsable de la frappe et de la gravure de la médaille,
- organise la remise du prix,

- tient une liste des lauréats et de leur curriculum vitae,
- publie les présents statuts et annonce l'attribution du prix.

5 § Le prix est une *médaille d'argent* de 80 mm de diamètre. Le côté face représente le profil de Gustaf von Numers. Le long du bord gauche, des écussons. Sur le revers une série d'interprétations du blason de la famille von Numers, qui représentent concrètement l'héraldique comme forme d'art vivante.

La médaille est numérotée; le nom du lauréat et la date de remise du prix sont gravés sur la tranche.

6 § Une reproduction *en bronze* de la médaille peut dans des cas particuliers être remise à une organisation, à une communauté ou à une personne privée. La première de ces reproductions a été remise à l'Académie internationale d'héraldique.

7 § Seul le jury peut modifier les présents statuts, et cela à l'unanimité seulement.

Finlands äldsta heraldiska tryckalster 275 år

Av Gunnar Clément

En sommardag den 11 juni 1706 ventilerades en akademisk dissertation vid Åbo akademi med titeln DE INSIGNIBUS NOBILIUM under presidium av Torsten Rudeen, ordinarie professor i poetik vid den filosofiska fakulteten. Detta heraldiska ämne om adelns vapen försvarades av den österbottniske respondenten Bengt Granroot, hemma från Nykarleby. Endast tvenne exemplar av den tryckta dissertationen är bevarade till en sentida värld.

Det ena exemplaret återfinns på Kungl. Biblioteket i Stockholm, det andra i Universitetsbiblioteket i Helsingfors. En liten utställning kallad »Heraldisk litteratur i Finland 275 år« har ägt rum på Riksarkivet i Helsingfors mellan den 11 juni och den 31 juli 1981.

Riksarkivarien Toivo J. Paloposki har i ett företal i katalogen poängterat värdet av det unika trycket från 1706 där han särskilt riktar ett tack till heraldikern Henrik Degerman som medlem af utställningskommissionen och författare till katalogens kunskapsrika text.

Själv tar jag mig friheten att här komma med en personlig kommentar kring den lilla alls inte ointressanta skriften.

»Den är logiskt uppbyggd och utmärkes, med tanke på forskningens dåvarande ståndpunkt, av rätt väl avvägda omdömen«, anser Gunnar Scheffer i Heraldisk Tidskrift (nr 36, 1977) i sin uppsats om svensk heraldik i den akademiska undervisningen. »Avhandlingen håller sig helt

inom heraldikens teoretiska del och nämner intet om svenska vapen.

Den är obetydlig till omfånget (22 trycksidor i oktav) och några mer utförliga utläggningar kan den självfallet inte rymma inom en så knapp ram«.

Heraldiska disputationer har aldrig varit ymnigt förekommande vid Åbo akademi, Detta var den enda under hela 1700-talet. Ändå mera anmärkningsvärd då respondenten här visar sig vara en son av ett landskap där enligt ett gammalt talesätt särskilt kråfter och adelsmän alltid vantrivts...

Det kan därför verka en aning sökt att just detta ämne, fåfångans feodala ståt, har lyckats fångsla en fattig österbottnisk student, denna Benedictus Granroot som eftervärlden inte vet något annat om än att han här fullföljde sin uppgift som respondent stående i Åbo akademis auditoria maxima där stenväggarna säkerligen garnerades av föga förväntansfullt blickande svartklädda studiosi. Det har gjorts gällande att det inte sällan var de lärde själva, de som presiderade vid disputationerna som också var avhandlingarnas författare. Det är därför kanske inte en tillfällighet att Torsten Rudeen själv i tiden under självaste Johan Peringers presidium försvarat en akademisk avhandling »pro solenni in philosophia gradue« om den engelska strumpebandsorden redan 1691 vid Uppsala lärdomssäte, Granroots opus däremot inleddes med en ödmjuk reverens av tacksamhet till de lärde män i hembygden som på olika sätt genom förmodligen goda råd, kanske rentav pekuniärt understöd, direkt undervisning och säkerligen

Artiklen har været trykt i Åbo Underrättelser 30. september 1981.

åkallande av Guds rikaste välsignelse gjort hans lärdomsväg lättare att vandra. Han nämner tio namn börjande med välgörare från Pedersöre, Gamla Karleby, Nykarleby och Kronoby med flere orter, teologer, präster, köpmän och skollärare som var och en på sitt vis velat befördra kannedomen om den heraldiska vetenskapen. Allt medan landets regent kung Karl den tolfte som bäst var sysselsatt med preludierna till fredsslutet i Altranstädt med den svekfulle August av Sachsen.

Den karolinska senbarocken kunde givetvis knappast drömma om att behandla ett pompöst rent medeltida ämne som adelns vapensköldar på annat vis än under ett livligt citerande av längesedan avsmnade greker och romare, antika filosofer och furstliga personer. Redan i begynnelsen då ordet *insignia*'s etymologiska bakgrund diskuteras återopar Granroot Virgilius, Cincinnatus, Caligu-

la och Epaminondas, prins av Thebe, vid sidan av smärre tyska heraldiska auktorer som exempelvis herrar Weber och Kerkermann. För att nu inte alls nämna Johannes Schefferus, den lysande inflyttade elsassiske vetenskapsmannen som skrev en beundrad bok om Lappland utan att ha varit där och en minst lika uppmärksammanad volym om det svenska riksvapnet, vars ursprung han förlägger till et Rudbeckianskt avlägset hedenhös, allt grundat på jämförande numismatiska undersökningar.

Det adliga vapnets beståndsdelar granskas var för sig med lämpligt inströdda återblickar till gamla greker och romare. Vad Benedictus Granroot får ut av det hela är att han lyckas förse de olika företeelserna med tyska och svenska namn. Mera njutbart för den med latinsk ordbok beväpnade tålmodiga läsaren blir det när man nalkas kapitlet om de heraldiska färgerna de s k tinkturerna. Om det nu i verkligheten är presidenten eller respondenten som får betraktas som avhandlingens författare överflyttas det ansträngt flytande lärda idiommet plötsligt till ett mera lyriskt plan. Det är de i rymden svävande planeternas växlande kulörta ljus omväxlande med bergens blixtrande ädelsstenar som här färglägger de adliga sköldarnas ytor och figurer. Solen förgyller guldet medan planeten Luna ger silvret dess vita isiga glans. Rubinen ger det röda medan det blå återfinnes i himlens azur o s v. Den blivande biskopen i Linköping Torsten Rudeen som tronade i hög-sätet nöjde sig inte enbart att producera tillfällighetsvers i fröken Barbara Leyoncronas visbok. Han nöjde sig inte ens med att vara »Den förste i Finland som skrivit en sonett» eller ett prisbelönt hyllningskväde över kung Karl den tolfte. Nej, redan då betraktades han av en visserligen inte helt enig omgivning som en av Finlands Främsta poeter. Olof von Dalin ansåg det åtminstone...

I. N. J.

DISSERTATIO PHILOLOGICA

DE

INSIGNIBUS
NOBILIVM,

QUAM,

In Regiâ & celebri Academiâ Aboënsi,
Suffragio Ampliis: FAC. PHILOS.

SUB PRÆSIDIO,

Admodum Reuer. & Praclarissimi,

DN. TORST. RUDEEN,

Poëstis Professoris Ordin.

Honores Philosophicos consecutus,

Publicæ censuræ modelè submittit

BENEDICTUS GRANROOT/
Olt-Borhn.

Uentilabitur D. F. in Auditorio Max.

die 11 Junii. A. M. DCC. VI.

Exc. Jo. WAL

Unge Benedictus däremot avslutar den adliga färgläran med ett återgivande av den rent tekniska metoden att medelst ett särskilt fastställt system av punkter och streck på en svartvit teckning symboliskt ange de varierande färgerna och metallerna; i en alltjämt i våra dagar tillämpad uppfinning som på 1630-talet gjordes av fransmannen Marc Vulson de la Colombiere, även om Granroot förtiger hans namn.

Och vad får vi då, en förbryllad eftervärld, ut av den lilla skriften som Universitetsbiblioteket i Helsingfors på den heraldiska utställningen velat hylla med ett praktfullt skrin av brunt läder där namnen Rudeen och Granroot lyser med gyllene bokstäver?

Är det så att vi här har lyckats fånga en glimt av det »expanderande» bondesamhällets utrik anno 1706 spanande mot samhällets höjder? Det är kanske just de egna leden, de nobiliserade bönderna bakom de adliga sköldarna och deras symboliska sirater som Bengt Granroots gynnare och vänner, de lärde männen från Gamla Karleby, Nykarleby, Kronoby och Pedersöre innerst inne, genom sina växlande bidrag av olika slag, velat hedra? Det är ändå till en god del deras

anförvanter och ättlingar historien under den sk stormaktstiden återfinner i de bistra drabbningarnas mitt, de som mest fick slita ont »för Konungen och Rikets väl». Och inte enbart på den martialiska sidan. Biskopen i Linköping, Torsten Rudeens söner blev nobiliserade Rudenschöld, för faderns förtjänster. En av dem blev greve och En av Rikets Herrar och hans dotter den sköna Magdalena Rudenschöld som ärvt sin farfars spiritualitet och även hans sårbarhet för guden Eros pilar blev en av det gustavianska hovets mest omsvärmade och beundrade damer...

»De insignibus nobilium» er netop udgivet in facsimile ved Kari K. Laurila og Henrik Degerman af Partioheraldikot ry (Scoutheraldikerna) i anledning af foreningens 10 års jubilæum 1982.

Udover selve skriftets latinske tekst indeholder udgivelsen albidning af det Rudenschöldske våben og en kort redegørelse på finsk, svensk, engelsk og fransk for skriftets placering i den heraldiske litteratur.

Heftet, der koster FIM 10,-, kan bestilles gennem Henrik Degerman, Irjala gård, 03400 Vichtis, Finland.

Heraldica varia

Weigels heraldiske himmelglobus

I nr. 43 (1981) av HT har Per Hougaard en artikkel om «Den danske elefant», som jeg leste med stor interesse. Han nevner der på side 177, at professor Erhard Weigel i Jena i 1683 foreslo å erstatte de antikke eller hedenske stjernebilder med europeiske staters våpen, bl.a. skulle stjernebildet «Den store bjørn» erstattes med den danske elefant. Han agiterte også for dette i et dikt til kong Christian V og utgav i 1688 «Der Europäische Wappenhimmel». Men han nøyde seg ikke med det. Han konstruerte også heraldiske himmelglobuser, av hvilke en finnes i Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, Biblioteket, Trondheim. Foruten denne globus, skal det være bare 6 av hans glober fra årene 1695–99 som er bevart, og da i en liten mellemeuropeisk krets omkring Basel, Nürnberg, Kassel, Jena, Weimar og Wroclaw (Breslau).

På figuren ser vi tydelig den danske elefant. Til høyre for den de tre svenske kroner, som skulle erstatte stjernebildet Bootes. Til venstre ser vi de franske liljer. Hvis man sammenligner med illustrasjonen fra Weigels verk i Hougaards artikkel, ser vi at stjernehimmelet der er speilvendt i forhold til gjengivelsen på himmelglobusen. Stjernekartet er tegnet slik man ser himmelet fra jorden, mens globusen er konstruert slik man ser stjernehimmelet «utenfra gjennom» himmelhvelvingen.

Videnskabselskabet fikk denne globus som gave i 1824 av Johan Christian Tellefsen, organist i Trondheim Domkirke og fra 1825 bibliotekar ved Videnskabselskabet. I et brev som fulgte med gaven gjengir Tellefsen hva som skrives om denne globus i en bokauksjonskatalog fra Al-

tona 24. april 1769: «Bey dieser Bücher-sammlung befindet sich ein in der That seltenes Stück, welches in einer öffentlichen Bibliothek als eine Seltenheit und in gewissem Verstande als eine Antiquität verdinert aufbewahret zu werden. Es ist ein Globus coelestis heraldicus, welchen der ehemalige berühmte jenaische Professor Weigel selbst verfertigt und im Ausgange des vorigen Jahrhunderts Sr. in Gott ruhenden Königl. Majestät, Christian dem fünften, in Kopenhagen persönlich überreicht hat. Dieser Globus stellarum heraldicus ist weil Höchstgedachte Sc. Majestät nach diesem Original eine grössere heraldische Himmelskugel verfertigen liessen, nachher verschenkt worden, und nachdem er durch mehrere Hände gegangen, endlich von dem gegenwärtigen Besitzer in Dresden für einen ansehnlichen Preis gekauft worden».

Har HT's lesere kjennskap til andre slike heraldiske himmelglober?

Harald Nissen

Heraldiska frimärken m. m.

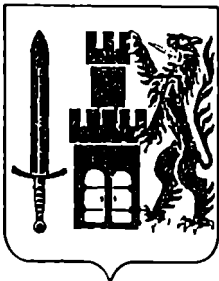
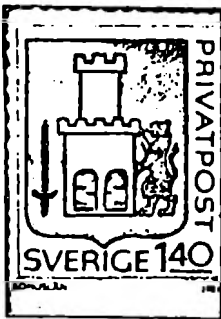
Våren 1981 utgav svenska postverket fyra frimärken med följande landskapsvapen:

- Östergötland - grip med drakvingar och draksvans
- Jämtland - älg anfallen av falk och jakt-hund
- Dalarna - två korsade dalpilar under en öppen krona
- Bohuslän - fästningstorn symboliserande Bohus fästning, omgivet av ett svärd och ett lejon.

Initiativet är värt beröm. Utförandet har emellertid mött kritik. I en artikel i Skånska Dagbladet Snällposten den 6 juli 1981 har fil. doktor Jan Raneke framställt anmärkningar främst beträffande Bohusläns vapen. Vad han i detta hänseende anfört torde i huvudsak framgå av en jämförelse av vidstående bilder.

I detta sammanhang bör erinras om att postverket också utgett ett s. k. postogram med samtliga 24 landskapsvapen i färgtryck att användas företrädesvis vid uppaktningar på bemärkelsedagar.

Erik Spens

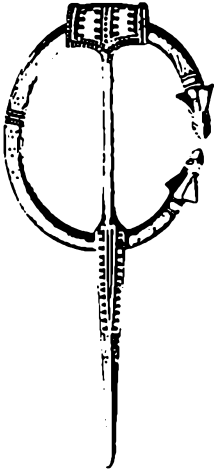
Vikingar i heraldiken

Slutpunkten för vikingatiden brukar sättas till år 1066, d. v. s. slaget vid Hastings. Vad denna tid lämnat för spår efter sig i äldre heraldik finner man kanske främst i Storbritannien och i vissa provinser i Frankrike. Här skall redovisas några anteckningar i anledning av ett par besök å den stora vikingautställningen sommaren och hösten 1981 å Historiska museet i Stockholm. I samband med utställningen lät museet i serien »Historia i stekformat» utge »Vikingatidens ABC», en innehållsrik och lätt-hanterlig uppslagsbok, som skall återopas i det följande. Bokens instruktiva bildmaterial bör särskilt framhållas.

Vikings skepp är väl vad man först väntar sig finna spår efter. Men de heraldiska skeppen befinner sig i regel långt från båtarna å de gotländska bildstenarna. Eventuella vikingaskepp i heraldiken måste ha blivit hårt moderniserade. Många städer har skepp i sigillbilden men det är i allmänhet fråga om handelsfartyg av koggtyp. Beträffande de svenska Bonde- och Båtätternas vapen - en båt med påfågelsfjädrar i för- och akterstam - har antytts att dessa fjädrar skulle vara förvanskade stävprydnader, drak-, orm- eller gripptydnader etc. Men sådana propäer har inte rönt något positivt gensvar. Kanske ligger det närmare till hands att se en likhet mellan rödrutade (i våder flätade?) vikingasegel och normandiska »fretty arms» i rött och guld eller silver.

Av vikingarnas vapen bör man i första hand söka den långskaftade stridsyxan, som finns exempelvis i Norges riksvapen. Om armen med spjutet - en inte ovanlig crest - kan ha vikingapåbrå, lär vara svårt att belägga. Armen är nog oftast pansrad.

Dekorativa detaljer i vikingens dräkt synes ha lämnat tydligare spår efter sig i heraldiken. I skotsk heraldik är spännet ett inte ovanligt yngresonstecken, lagt bl. a. på balk eller bård. Men antagligen är det nog i vissa fall inte fråga om spänne utan om ringnål, d. v. s. en speciell form av dräknål, som framför allt användes som tillbehör till mansdräkten. I det inledningsvis angivna arbetet har ringnålen beskrivits som en kraftig nål, i vars överända sitter en ledande ring. Då ringnålen är instucken i dräkten, faller ringen fram och dess tyngd hjälper till att hålla nålen nedtryckt i tyget. Till

denna beskrivning bör kanske tilläggas att ringnålen för att bättre fylla sin uppgift bör ha en oval form. I beskrivningen anmärks vidare att ringnålen var vanlig på de brittiska öarna men att den där burits med nålen uppåt. Den nedhängande ringen har då endast haft en dekorativ uppgift. En oval ring med långsgående, nedåt- eller uppåtriktad nål torde i ett vapen markera att det är fråga om en ringnål och inte ett spänne eller en sölja. Ringspänne består av en ringformad bygel, som vanligtvis avslutas av knoppar i någon form, och av en nål, vars tjockända är tillplattad och upprullad till ett rör, som trätts över bygeln och kan förskjutas på denna. Bygeln kan alltså vridas, sedan nålen stuckits in i tyget och nålspetsen lyfts upp mellan bygelknopparna, och spännet

kan på så sätt fastgöras. De största ringspänne, stora som handflator, har brukats som axelspännen i männens mantlar omväxlande med stora ringnålar. Ringsölja är en äldre benämning å ringspänne och remsölja kallas i modernt svenskt språkbruk för spänne. En ursprunglig ringnål kan i en vapenbeskrivning eller i en senare vapenavbildning ha förvandlats till sölja eller spänne av modern typ.

Vidstående bild har i åberopad uppslagsbok betecknats som »ringnål av silver». Men enligt nyss återgiven beskrivning (bygel med »knoppar» och nål med tillplattad och upprullad tjockända) visar bilden rätteligen ett ringspänne.

Flera skotska vapenförande släkter har norskt ursprung. Av dem skall nämnas ätten Ramsay, som kan följas tillbaka till 1100-talet. Ättemedlemmar för i sitt vapen en svart örn med en guldring i näbbet. Namnet (ravn-oy) kan översättas till korpön och den svarta örnen är nog en »förädlad» korp, en hednisk fågel, som lagt sig till med en blänkande guldring.

Erik Spens

Finsk heraldisk bibliografi

Henrik Degerman har påbegyndt utgivelsen af »Finlands heraldiska bibliografi 1706-1981». Den offentliggöres i tidsskriften Bibliophilos i Helsingfors 1982-83 (evt. også 1984). Abonnement kan tegnes ved indbetaling af FIM 40,- pr. år (fire årlige hefter) på postgirokonto 628 77-0, adresse Jarl Pousar (chefredaktör), 03400 Vichtis, Finland.

Heraldisk litteratur siden sidst

Dynastier

Jiri Louda & Michael Maclagan: *Lines of Succession. Heraldry of the Royal Families of Europe*, 308 sider tekst, illustrationer og landkort, inkl. ca. 150 stamtavler med ca. 2400 våbener i farver, format 23 x 29 cm, Orbis Publishing Ltd., London 1981, indb. Pund 12.50.

Værket indeholder stamtavler over alle Europas regerende fyrstehuse, de nuværende såvel som de hedengangne: Burgund og Bøhmen, Modena og Montenegro, de største - Habsburg, Bourbon, de russiske zarer - såvel som de mindste: Monaco og Liechtenstein. Tavlerne er klare og overskuelige. Hvor det er nødvendigt er de delt op i hovedlinjer og mere detaljerede »nærbilleder«. Af pladshensyn er dødfødte børn og ugifte døtre som ikke har haft nogen historisk betydning i reglen udeladt. Men ellers er alle dynastiernes født og indgiftede medlemmer med, helt frem til Diana Spencer, som 29/7 1981 blev gift med Prinsen af Wales.

Til hvert fyrstehus har *Michael Maclagan* skrevet en orienterende introduktion, som er noget af det bedste jeg har læst af den art. *Maclagan* er historiker og herold ved *College of Arms*, han er meget britisk, men samtidig en kosmopolit, lige så meget hjemme ved Seinen, Donau og Bosphorus som ved Themsen. Hans præsentationer af de forskellige dynastier er kloge og klare, lærde, men veloplagte og somme tider vittige, og helt igennem præget af dette dyrebare: sund fornuft. De indeholder personalhistorie, politisk historie og heraldisk historie, når denne har spillet en rolle, f.eks. som et påskud for henrettelsen af Marie Stuart i 1587.

Alt dette er jo herligt, men nu kommer det allerbedste. Den tjekkiske heraldiker *Jiri Louda* (se *Heraldisk Tidsskrift* nr. 40, 1979, side 480), som har udarbejdet stamtavlerne, har tillige forsynet dem med våbener i farver for en meget stor del af de optrædende personer, bl.a. alle suveræner og deres ægtefæller, i alt omkr. 2400 våbengivelser, alle placeret dér i slægtsrækken hvor de hører til. Det årelange slid og minutiøse studium bag dette er en fan-

tastisk præstation. Resultatet er udtømmelig fængslende og overvældende smukt. Samt ærefrygtindgydende korrekt! Bortset fra pillerier, som det ville være småligt at opregne, kan jeg kun sætte fingeren på en eneste eventuel fejl, nemlig at Louda i enkelte tilfælde vistnok har ladet et våben optræde en smule tidligere, end der er dokumentation for.

Man kan her følge alle europæiske fyrstevåbeners udvikling fra deres enkle, ædle begyndelse - Hohenzollernes firdelt af hvidt og sort, Wittelsbachernes skråt rudet af hvidt og blå, de franske kongers blå skjold strøet med gyldne liljer - gennem alle senere ændringer, variationer og brisurer til kombinationsheraldikkens billedlotterier. Man kan studere heraldikkens tidsmæssige og regionale særpræg, hvad der er karakteristisk for russisk heraldik eller preussisk, for portugisisk eller skotsk. Under England og Skotland kan den danske læser med tilfredshed genfinde våbenerne f.eks. for Margrethe (1456-86), gift med James 3., for Anne (1574-1619), gift med James 1., og for Alexandra (1844-1925), gift med Edward 7., alle forskellige og alle korrekte. Under de danske og svenske dynastier finder man våbenerne f.eks. for greverne af Rosenborg, Castenskiöld (gift med prinsesse Dagmar), prins Henrik, Richard af Sayn-Wittgenstein-Berleburg og Calvi di Bergolo (gift med prins Aage), for dronning Silvia, Nicholas Silfverschiöld (gift med prinsesse Desirée) og John Ambler (gift med prinsesse Margareta).

Og sådan er det hele vejen, fra dynastierne dukkede ud af middelalderens tåger til dagen i dag, de nuværende stater, de tidligere, de tyske fyrstedømmer, de italienske, Østeuropa, Balkan ... For alle nulevende monarker og for en lang række af historisk betydning - Elizabeth af England, kejser Karl 5., Ludvig 14., Maria Theresia, Frederik den Store, m.fl. - får man i tilgift stamtræer med deres otte oldeforældres våbener.

Man kunne tro at våbentegninger i et antal af flere tusind og forholdsvis små - de fleste 23 mm høje, enkelte 33 - måske ville være utydelige eller virke ensformige. Det modsatte er tilfældet. Praktisk talt alle våbener præsenterer sig tydeligt og smukt, i ypperlig kunstnerisk

udførelse, ja mange af dem, f.eks. det nuværende kongelige danske våben, i den smukkeste udgave af dem, som jeg har set. Jiri Louda er en stor heraldisk kunstner.

Som heraldisk billedbog og lærebog er dette værk enestående. Af indhold er det imponerende, af dyde pragtfuldt. Jeg kender ingen anden heraldisk udgivelse af i dag, hvor man får så meget for pengene.

S. T. A.

Kongressrapport

Genealogica & Heraldica Copenhagen 1980. - Sven Tito Achen (ed.): Report of the 14th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Copenhagen 25.-29. August 1980. - Odense 1982. - Häftad 432 s., ill., Dkr 150,00.

En korpulent volym med 43 uppsatser: 16 på engelska, 16 på tyska, 11 på franska; latin och grekiska endast i citat. Av kongressens föreläsare bor 19 i något nordiskt land, hälften av detta antal (utan decimaler) i Danmark. Väl företrädna är dessutom Västtyskland (6) och Frankrike (5), medan 14 föreläsare fördelar sej på 11 andra länder (summan är korrekt: två damer talade samtidigt). Internationaliteten är som sej bör övertygande, den naturenliga dansk-nordiska övervikten inte för dominant.

Sakkunskapen är gedigen, temata vettiga, i många fall viktiga. Bara något enda uppslag känns lite perifert i miljön. Trots brokigheten är innehållet ändå inte en slumpvis hopfäst mosaik av private käpphästar. Man urskiljer tydligt några motivkretsar som skapar stadga och mening i mångfalden: Danmark (inkl. specialintresse för dynastin), Norden, riddarordnar och ordensinsignier, emigrationsproblem. Kongressarrangörerna kan ha gett vinkar, men inga direktiv. Intet verkar tvångsmatat. Jag kan f.ö. vittna om att tilltänkta föreläsare gavs fria händer.

Med oväld har kongressledningen sört för jämvikt mellan heraldiskt och genealogiskt stoff, jämte några bidrag med en fot i vardera lägret och några uppsatser utan tydliga fötter, ehuru med kontakt närmast till genealogin.

Heraldik och genealogi är inga siamesiska

tvillingar i våra dagar. Noga taget är det bara inom en sektor som heraldikern obetingat och utan uppehåll måste gå hand i hand med genealogen, nämligen när han sysslar med personvapen, i första hand furstevapen och adliga släktvapen. Heraldikern och genealogen sammanfattas inte alltid lojalt i samma person. Bevars - det finns nog släktforskare, särskilt i urgamla kulturländer, som anser att intet utanför dessa aristokratiska ramar förtjänar kallas genealogi. För dem måtte en symbioskongress sitta perfekt. Ändå odlar släktforskarna väldiga arealer, där insikter i vapenkonst är totalt oberörliga, medan i gengäld t.ex. nyare territorialheraldik sällan behöver snegla mot släktsammanhang. Och heraldikens lite snobbiga periferier - säg emblemantik, phaleristik, vexillologi - kan oftast strunta blankt i genealogerna. Därför kan någon möjligen mena att symbiosen mellan genealogi och heraldik vid dessa kongresser helst borde upphävas. Men fackidioti är intet kulturideal. Där en gnutta tvärvetenskap känns berättigad, bör den omhuldas. Och när - liksom i denna bok - föreningslänkar kan stärkas genom bredd inom givna motivkretsar - andra kretsar vid nästa kongress - är principen förnuftig.

Det är inte gåtfullt att t.ex. danska föreläsare gärna har valt att behandla nationellt förankrade ämnen, men många andra har osökt hittat anknytning till kongressens värdland, utan att praktisera någon tångförlossning. Ett enda exempel må belysa, vad jag menar. En heraldisk kanon hittar otvungen mästargrep-pet.

Ottfried Neubecker ser genom många fränscha infallsvinklar på ett av heraldikens centrala och ofta dryftade bildmotiv: korset som kristen och statlig symbol. Tvångslöst kan han inleda med en reverens för Danebrogen (och jämte den de övriga nordiska korsflaggorna). Också den gonfanon som är gumsens attribut i Gotlands medeltida sigill bildar en länk i den kedja som når Sydtysskland och Italien. Uppsatsen är f.ö. den enda, där också vexillologiska aspekter är väsentliga.

Heraldiska temata med vikt och vidd behandlas även av exempelvis Michel Pastoureau (om sköldemärkens uppkomstmekanismer), Dan Cernovoseanu (likartat uppslag med Byssans i brännpunktet) och Jan Ranekc (lejon). Utrymmet tillåter inte här en presentation ens

av de 20-25 uppsatser som främst angår heraldik och som därför borde stå HT:s läsare närmast. Till den sektorn räknar jag då givetvis de 6 bidrag som framför allt behandlar ordnar.

Källhänvisningarna är högst ojämnt fördelade. Många uppsatser saknar helt sådana, säkerligen för att de inte har behövs i manuskriptet till ett muntligt föredrag. Föreläsarens kompetens är då enda återförsäkring mot S:t Fabulator. Flera bidrag ger bara korta och allmänt hållna vinkar om källorna, men i somliga fall presenteras en regelrätt notapparat, vilken i ett par av dem t.o.m. klart överträffar den egentliga textens omfång.

Den i alla heraldiska studier oundgängliga illustrationeringen saknas fullständigt i ett par bidrag. Redaktörens försynta ursäkt måste godtagas: föreläsaren har väsentligen byggt sin framställning på improviserade kommentarer till ett rikt bildurval. Texten synes här vara närmast en inledning till själva temabehandlingen. Bristen känns särskilt besvärande i Rémi Mathieu's utläggning om samtida fransk heraldik.

Bokens typografiska utstyrsel är mycket tilltalande, »läsarvänlig«, sober och klar utan att vara påkostad. Layouten är välavvägd, tryckfelen av allt att döma övrentat få, särskilt med tanke på de många språken, knappast modersmål för varje sättare. De flesta illustrationer är tydliga och instruktiva (att någon bild utfallit mindre tydlig i tryck kan bero på reproduktion efter en ordinär ljuskopia). Man vill gärna vit-sorda officinens prestation som exempel på yrkesambitionen i dansk - eller varför inte nordisk - typografi.

På en enda punkt har min skarpsinnighet ohjälpligt kastats ur sadeln. Volymens ryggtext upptar bokens tryckår 1982 och endast detta. Eftersom avsikten är att liknande aktiviteter ska bedrivas i Madrid 1982, borde i klarhetens intresse åtminstone definitionen »Copen-hagen 1980« ha beretts plats i ryggtexten. Emblemet med den läckra lilla havfrue är inte nog som identitetsbevis för initierade. Madrid har nämligen en liknande »badge«, ehuru med en klätterbjörn i flickans ställe, ett högnordiskt infalle. Nåja, inte klanka! Kanska överfaktorn Homeros tog sej en liten vilare medan rygg-titeln trycktes.

Carol Hedberg

Kløvet lilje

Kolbjørn T. Ekkje: *Den kløyvde lilje*, 73 maskinskrivne sider, med mange illustrationer + et bilag, format A4, udgivet af forfatteren, 5520 Sveio, Norge 1982.

I Hordaland på Vestlandet i Norge, landskabet omkring Hardangerfjord, levede i middelalderen en gruppe stormandslægter - senere tillagt navne som *Dal*, *Dall*, *Sle*, *Suale* m.fl. - som førte et særpræget våben: en fransk lilje hvis øverste halvdel er kløvet, således at dens midterblad åbner sig ligesom bogstavet V. Forskellige slægtsmedlemmer, og senere evt. linjer som nedstammede fra dem, varierede dette skjoldemærke især ved at placere en ekstra figur i kløvningen: en stjerne, en mindre lilje, en nål (?), et kors eller en stav. Nogle af disse bifigurer må rimeligvis opfattes som en slags embedsinsignier, f.eks. for slægtsmedlemmer der var bisper eller lagmænd.

Den ældste dokumenterede forekomst af våbenet er fra 1318. I løbet af 1500-tallet gik det af brug, men selve slægtsgruppen lever delvis stadig, og i vor tid har en gren af den med navnet Aadland (efter en ejendom) genoptaget brugen af det gamle våbenmærke, i denne variation: »På grøn grunn, ei sølv kløyvd lilje med ei 5-takka stjerne i kløyvinga«. Våbenets grundform - den kløvede lilje alene, hvid i rødt - blev i 1981, efter aftale med familien Aadland, våben for *Sveio Kommune*, som ligger i den gamle Dall-Sle slægts kerneland. Processen beskrives udførligt, og man får et stærkt indtryk af, hvor grundigt og samvittighedsfuldt både kommune og Riksarkivets heraldisk sagkyndige går til værks i en sådan sag.

Det er alt dette Kolbjørn Ekkjes bog handler om, med udførlige genealogiske oplysninger og stamrækker, fra middelalderen til i dag. I tilgift kommer han ind på en række andre familier med lilje-våben, eller med helt andre våbener, i Norge og i England.

S. T. A.

HERALDISK TIDSSKRIFT

udgives af Societas Heraldica Scandinavica, hvis medlemmer modtager det gratis. Der udkommer to numre årligt, i marts og oktober. Medlemskab koster pr. år Dkr. 125 eller hvad der svarer hertil. Medlemskab én gang for alle (kun for personer): det 20-dobbelte.

Indbetaling sker bekvemtest gennem dansk postgiro 6 11 23 74, Societas Heraldica Scandinavica. c/o stud. jur. Sunil Saigal, Kongsager 5, 2620 Albertslund, Danmark. Ved indbetaling på postkontor bør også i Sverige, Norge og Finland anvendes de danske girokort, som selskabet sender til medlemmerne. Girokortene lyder på Dkr. og gælder for Dkr., men indbetaling sker naturligvis i det pågældende lands egen mønt.

Ældre numre af tidsskriftet

Numrene 1, 2, 3, 5, 9, 13, 16, 20, 27, 29 og 35 er udgået. Alle øvrige numre kan stadig fås. Priserne er som følger, portofrit: Til og med nr. 30, pr. stk. Dkr. 10. - For alle 21 numre til og med nr. 30: Dkr. 200. - Fra og med nr. 31, pr. stk. Dkr. 35. - Fra og med nr. 34, pr. stk. Dkr. 40. - Fra og med nr. 38, pr. stk. Dkr. 50.

Redaktør:

Antikvar, cand. mag. Allan Tønnesen, Godthåbsvej 79, 1. sal, 2000 København F.

Redaktionsudvalg:

Redaktør Sven Tito Achen, Trondhjems-gade 4, 2. sal, 2100 København Ø.

Forfatteren Hans Krag, Lastad, Søgne, Norge.

Tandlæge Per Hougaard, Asylgade 6, 4000 Roskilde, Danmark.

Konstnären Karl-Gustav Hedberg, Hoplaksvägen 12 B 30, Helsingfors 33, Finland.

Greve Erik Spens, Berguddsvägen 5, 182 33 Danderyd, Sverige.

Amtsdirektør, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, 4000 Roskilde, Danmark.

Skrivende medarbejdere i dette nummer:

Redaktør Sven Tito Achen, Trondhjems-gade 4, 2. sal, 2100 København Ø.

Forskare Tom C. Bergroth, Hantverkaregatan 7 B 13, 20100 Åbo 10, Finland.

Konstnär Gunnar Clément, Tavastgatan 30 E 39, 20100 Åbo 10, Finland.

Sigvard Mahler Dam, Vesterbrogade 80, 3. sal, 1620 København V.

Konstnär Olof Eriksson, Mäyrätie 6 D 57, 00800 Helsinki 80.

Konstnär Carol Hedberg, Hoplaksvägen 12 B 30, 00330 Helsinki 33.

Cecil Humphery-Smith, Alcroft Grange, Hackington, UK-Canterbury, Kent CT2 9NN, England.

Førstebibliotekar Harald Nissen, Dalen hageby 54, 7000 Trondheim, Norge.

Universitetslektor, mag. art. Knud Prange, Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj, Danmark.

Greve Erik Spens, Berguddsvägen 5, 182 33 Danderyd, Sverige.

Hovrättsrådet Bo Tennberg, Skolhusgatan 38 A 12, 65120 Vasa 12, Finland.

Heraldisk Selskabs styrelse:

Arkivar, cand. phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K.

Major O. H. M. baron Haxthausen, »La Cerisaie«, 35, Traverse du Lavoir de Grand-Mère, 13100 Aix-en-Provence, Frankrig.

† Dr. phil. Herman L. Løvenskiold, Riksarkivet, Boks 10, Kringsjå, Oslo 8.

Universitetslektor, mag. art. Knud Prange, Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj, Danmark (formand).

Fil dr. Jan Raneke, Vallgatan 3, 234 00 Lomma, Sverige.

Dr. h. c. Ole Rostock, Sigmundsvej 8, 2880 Bagsværd, Danmark, (sekretær).

Stud. jur. Sunil Saigal, Kongsager 5, 2620 Albertslund, Danmark (kasserer).

Hovrättsrådet Bo Tennberg, Skolhusgatan 38 A 12, 65120 Vasa 12, Finland.

Antikvar, cand. mag. Allan Tønnesen, Godthåbsvej 79, 1. sal, 2000 København F.